

НОВИ ТЕНДЕНЦИИ В ИКОНОМИЧЕСКАТА ДИНАМИКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Вера Пиримова¹

Развитието на икономиките на европейските страни в края на XX и началото на XXI век се характеризира с формирането на нови тенденции в динамиката. Създават се нови източници и движещи сили, проявяват се нови форми и механизми на икономическия растеж и цикличното развитие. Те са тясно свързани с последователното разширяване на Европейския съюз, задълбочаването на интеграционните връзки и взаимодействия между страните членки, по-активното им участие в процеса на икономическата глобализация, увеличаването на областите на приложение и ефективността на общи или съгласувани политики и регулации. В резултат от всичко това Европейският съюз се утвърждава като един от основните опорни стълбове на световната икономическа динамика, с постепенно засилващо се стабилизиращо действие.

Основната цел на настоящата научна студия е да се изведат **основните характеристики и новите тенденции в цикличността на икономическата динамика на Европейския съюз**. Повишаването на устойчивостта на икономиката на ЕС към циклични колебания и въздействия предизвиква съществено **изменение в характера** на цикличното развитие на регионално равнище. Очертава се тенденция на удължаване на продължителността на икономическите цикли и доминиране на междинни цикли на икономическия растеж. В съвкупността от **вътрешни и външни детерминанти** на това изменение решаващо значение придобиват промените в типа на икономическата система и открояващите се нови водещи икономически сектори, нарастващата търговска и финансова отвореност на икономиките на европейските страни, изразена чрез интензифициращите се потоци на външната търговия и преките чуждестранни инвестиции. Динамиката на икономиката на Европейския съюз се формира и под въздействие на **специфичните национални особености**, които се открояват при обособяване на три групи държави в ЕС според критерия равнище на брутен вътрешен продукт на човек от населението (по ППС). По-особен принос за формиране на общите тенденции в ЕС имат **страните от Централна и Източна Европа**, които се разглеждат в контекста на реализирания в тях преход към пазарна икономика и проявлението на **специфичен трансформационен спад и цикъл**.

1. РАЗШИРЯВАНЕ И ДИНАМИКА НА ИКОНОМИКАТА НА ЕС

Динамиката на икономическите процеси в Европейския съюз се формира като отражение и обобщение на развитието на икономиките на страните членки, под въздействие на увеличаването на обхвата на интеграционната общност.

¹ Вера Пиримова е доктор по икономика, доцент в катедра „Икономика“ на УНСС; тел. 81 95 354, e-mail: v_pirimova@abv.bg

Процесът на **разширяването на Европейския съюз** се осъществява **постъпателно**, увеличаването на броя на страните членки е реализирано на няколко етапа, като е по-интензивно след началото на ХХІ век (когато в интервал от три години са приети общо 12 нови страни членки).¹ В **първоначалния обхват на ЕС-6** и след разширяването на Запад и на Юг от средата на 90-те години, довело до формирането на **ЕС-15**, съюзът включва едни от **най-големите, най-високо развити и с относително стабилна динамика** икономики в Европа (вж. Таблица 1.). Тези страни реализират икономически растеж с годишни темпове, които са сравнително балансираны – имат умерена величина и отклонения с малка амплитуда (най-често в диапазона между 2% и 3%). В случаите на влошаване на вътрешната или на външната конюнктура повечето страни от ЕС-15 отчитат **слабо изразени макроикономически колебания**, свеждащи се предимно до кратковременно свиване или ограничаване на темповете на нарастване на съвкупното производство. Допълнително включените в ЕС през 2004 г. и 2007 г. дванадесет държави от Централна и Източна Европа са с по-различни макроикономически параметри и динамика. Това са страни с по-малки мащаби и доходи на човек от населението, икономики с по-различна отраслова структура и традиции, относително **по-голяма циклична неустойчивост** (по-ясно изразена в процеса на пазарния преход, извършван в страните от региона на Централна и Източна Европа).

Таблица 1.

Създаване и етапи на разширяване на ЕС*

Година	Присъединяване към ЕС	Брой страни
1957 г.	Белгия, Холандия, Люксембург, Франция, Италия, Германия	ЕС 6
1973 г.	Великобритания, Ирландия, Дания	ЕС 9
1981 г.	Гърция	ЕС 10
1986 г.	Испания, Португалия	ЕС 12
1995 г.	Австрия, Швеция, Финландия	ЕС 15
2004 г.	Кипър, Малта, Полша, Естония, Литва, Латвия, Унгария, Чехия, Словакия, Словения	ЕС 25
2007 г.	България, Румъния	ЕС 27
?	Кандидати за присъединяване към 2011 г.: Исландия, Турция, Македония, Хърватия, Черна гора	?

Източник: Европейска комисия, http://ec.europa.eu/bulgaria/abc/eu_works/enlargement/index_bg.htm

Различната степен на циклична резистентност на поетапно присъединяващите се страни не се отразява съществено и **не довежда до кардинално модифициране на динамиката на икономиката на Европейския съюз** като цяло. Както се уста-

¹ В резултат от това в границите на интеграционната общност са обхванати 27 или повече от половината от общо 50-те независими държави в Европа, Европейският съюз се нарежда на седмо място в света по площ и на трето място по население.

новява при сравнение на фиг. 1. и фиг. 2., през периода 1996-2010 г.¹ динамиката на икономиката на ЕС-27 е **в голяма степен сходна, почти идентична** с тази на ЕС-15. Между тях се откриват само няколко малки изключения на незначителни отклонения (в диапазона между 0,1 и 0,3 процентни пункта) във величината на реализираните темпове на изменение на БВП.

Ефектите от последните две включвания в Европейския съюз на по-малки и по-нестабилни икономики се неутрализират по **няколко основни причини**:

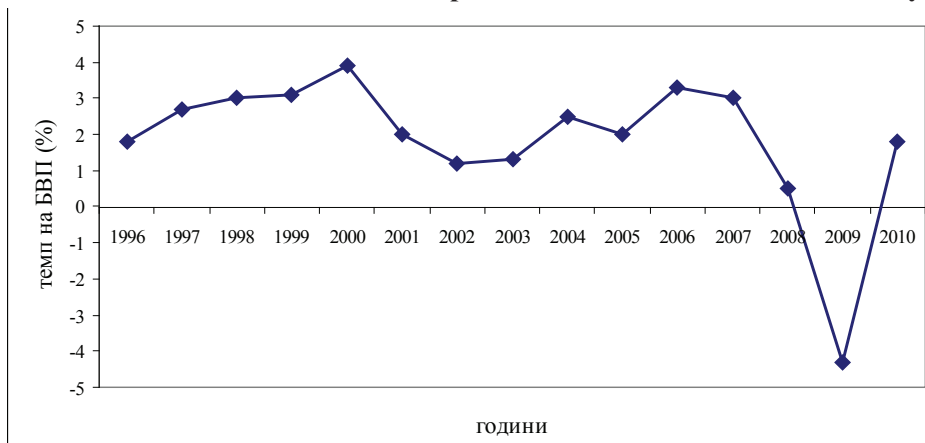
- *Първо*, пълноправното членство в ЕС се реализира след определен **подготвителен период**, в рамките на който държавите **реформират и възстановяват условията за растеж** на икономиките си, постигат изпълняване на определени изисквания и конкретни критерии за членството (Копенхагенските критерии).² По такъв начин новоприеманите страни се въвличат в интеграционните връзки още в процеса на подготовката им за членството в ЕС, успяват да постигнат относително стабилизиране на икономиките си.
- *Второ*, най-мощното досега пето и шестото разширяване на ЕС се извършват почти 50 години след създаването на интеграционната общност, когато са изградени вече **трайни и дълбоки производствени и търговски връзки** между старите страни членки, **усъвършенствани са механизмите на интеграцията**, издигнати са на по-висш стадий **координацията и хармонизирането** на националните макроикономически политики.
- *Трето*, разработването и прилагането на принципите на свободното (безмитно) движение на стоки и услуги в рамките на ЕС опосредстват формирането на общия вътрешен (регионален) пазар, **улесняват включването** в него на новите страни членки. Вследствие на това търговските потоци придобиват ясно изразено **географско съсредоточаване** в границите на регионалния (европейски) хоризонт, доколкото към 2011 г. около две трети от общата търговия на ЕС се реализира на вътрешния пазар на ЕС, между страните членки.
- *Четвърто*, по-високите темпове на растеж на икономиките на 12-те последно приети държави (през 2004 г. и 2007 г.) и постепенното разрастване на търговията с тях се отразяват осезателно като оказват **стимулиращо въздействие** върху развитието на страните от ЕС-15.

В резултат от всичко това **нараства вътрешната (регионалната) обусловеност и устойчивост на икономиката на ЕС**. От друга страна се осъществява успореден процес на интензифициране на външнотърговските връзки и с останалите страни в света. Нарастващата степен на отвореност и участие на икономиките на новоприєднаващите

¹ Началото на този период отбелязва формирането на ЕС 15, като той включва разширяването до ЕС 27 и последната отчетена година.

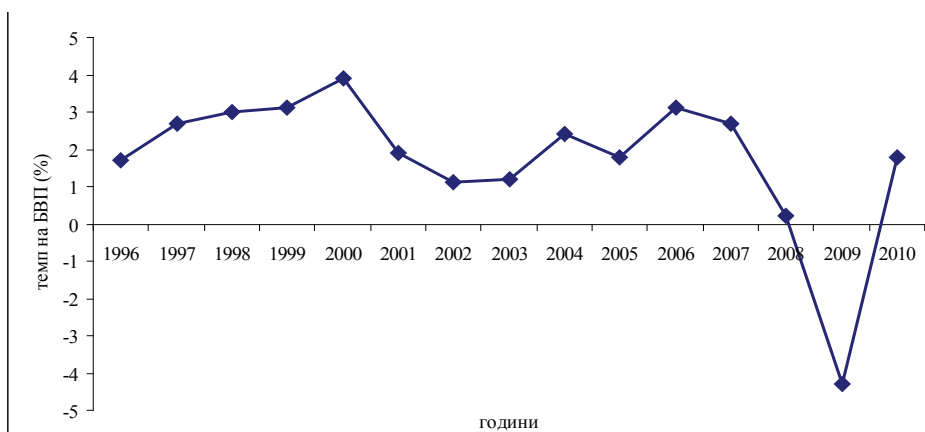
² Копенхагенските критерии са утвърдени през 1993 г. и обхващат постигането от страната кандидат за членство в ЕС на: стабилност на институциите, гарантиращи демокрацията, върховенството на закона, човешките права и закрилата на малцинствата; функционираща пазарна икономика и способност за издържане на конкурентния натиск и пазарните сили в рамките на ЕС; способност за изпълнение задълженията на членството, включително готовност за придържане към целта за политически, икономически и валутен съюз. Вж. Разширяване на Европейския съюз, Европейска комисия, http://ec.europa.eu/bulgaria/abc/eu_works/enlargement/index_bg.htm

се страни (и на всички други страни от ЕС) в глобализационните процеси, **увеличават опасността и посоките на каналите за пренасяне на външни циклични импулси.**

Източник: Данни на ЕВРОСТАТ. Вж.: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/>

Фиг. 1. Темп на БВП в ЕС 27 през периода 1996-2010 г.

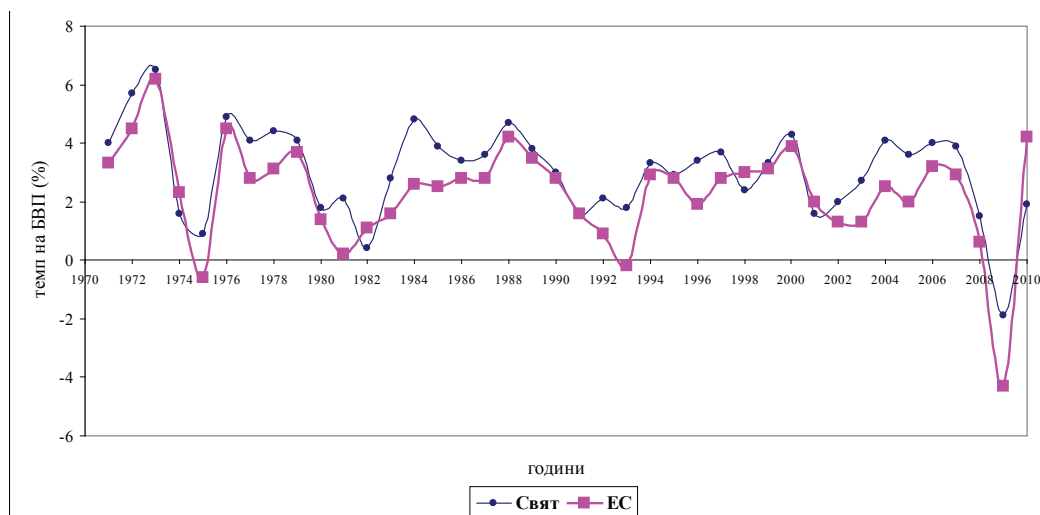
Източник: Данни на ЕВРОСТАТ. Вж.: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/>

Фиг. 2. Темп на БВП в ЕС 15 през периода 1996-2010 г.

Вследствие на разрастването на мащабите и на задълбочаването на интеграцията между страните членки, ЕС се превръща не само в единно икономическо пространство на европейско равнище, но и в **един от основните стълбове на световната икономика**, създаващ над 28% от световния БВП за 2010 година. Интеграционната общност (като цяло и като отделни държави) участва все по-активно в процеса на икономическата глобализация и има **нарастващо значение за тенденциите в световната икономическа динамика.**¹

¹ Според някои по-крайни схващания икономическата динамика в света се направлява след началото на XXI век от процесите в две суперсили – САЩ и ЕС. Така например Т. Рийд достига до извода, че:

През последните около 40 години се установява определено **сходство в цикличните отклонения на икономиката на Европейския съюз и на световната икономика**. Това сходство става по-голямо и подчертано след средата на 90-те години на XX век (вж. фиг. 3.). В периода на по-значителното разширяване на ЕС на Юг и на Изток се отбелязва също и **по-голяма синхронизация на икономическия цикъл в ЕС и в света по време, както и по величина на темповете** на икономическия растеж и спад. Значителен принос за това има икономическата динамика на новоприетите страни членки, които осъществяват растеж с относително по-високи темпове, поради действието на редица специфични вътрешни и външни фактори. Те успяват да ускорят общия регионален растеж и да редуцират до минимални размери различията в темповете със световното производство.

Източник: Данни на Световната банка, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries/1W-EU?display=graph>

Фиг. 3. Темп на БВП в света и в ЕС през периода 1971-2010 г.

2. ИНДИКАТОРИ НА ЦИКЛИЧНИТЕ КОЛЕБАНИЯ НА ИКОНОМИКАТА НА ЕС

Особеностите и закономерностите на икономическата динамика, ролята на главните вътрешни и външни фактори за предпоставянето и цикличния ѝ характер, изпъкват при по-детайлен анализ на колебанията на икономиката на Европейския съюз в дългосрочен период.

„Трябва да признаем и приемем факта, че на планетата вече има втора суперсила, чието световно влияние ще продължи да расте. А светът ще се насочи към двуполусен модел на икономическа, политическа и дипломатическа власт. САЩ трябва да демонстрират уважение към Съединените европейски щати (т.е. към ЕС – б.м. В.П.).“ (Вж. Рийд Т., Съединени европейски щати. Новата суперсила или краят на американското господство, Сиела, С., 2005, с. 246.)

В продължение на четиридесет години (от началото на 70-те години на XX в. до 2010 г.) в икономиката на ЕС са отчетени **три абсолютни спада** на съвкупното производство – през 1975 г., 1993 г. и през 2009 година. Тези спадове са **еднократни (едногодишни)** и са свързани с разгръщането и отражението на **кризи със световно изражение**. Характерно за тях е, че първите два се проявяват в ЕС с известно закъснение, а третият е в по-висока степен **синхронизиран по време** със съответната световна криза. На основата на реализираните спадове на brutния продукт се оформят **два икономически цикъла** със средна продължителност от 16-18 години (вж. фиг. 3.).

Обособените икономически цикли имат някои общи характеристики, както и определени специфични особености.

Основните **общи черти**, присъщи и на двата икономически цикъла, намират обобщен израз в следните няколко направления:

- приблизително **еднаквата обща продължителност** – първият цикъл обхваща период от 18 години, по-новият **втори** цикъл се разгръща в период от 16 години;
- **нееднородната макроикономическа динамика, която протича със сходни колебания**. В границите на всеки отделен цикъл динамиката на съвкупното производство **не остава равномерна и изгладена**. Характерно за нея е, че е съпроводена от процеси на ускоряване и забавяне (увеличаване и намаляване на темповете) на икономическата активност;
- **сходната вътрешна структура** на двата цикъла. На основата на отчетените макроикономически колебания не се очертават съставляващи ги една или повече междинни кризи и обособени от тях по-кратковременни цикли. Структурата на всеки от двата икономически цикъла се формира от **колебания само на положителни темпове** на нарастване на произведения БВП, трансформирания на процеси на ускоряване на икономическия растеж (*growth expansion*) в забавяне на икономическия растеж (*growth recession*), и обратно, т.е. обхваща по **няколко цикъла на икономическия растеж**;
- **приблизително еднаквата продължителност на фазите** на двата цикъла. В три по-кратки периода се осъществяват намалявания, а в четири – увеличавания на темповете на икономическия растеж. Вzeti заедно, процесите на *growth recession* и *growth expansion* имат идентично времетраене – разгръщат се в рамките на около половината от общата продължителност на всеки от двата икономически цикъла.

Реализираната **обща продължителност на циклите** в Европейския съюз след 70-те години на XX век е **по-голяма от средната**, характерна за световните цикли и възлизаща на около 8-12 години. По брой на обхванатите години **двата обособени цикъла в ЕС са удължени**, приближават се до средните граници на циклите на Кузнец (от 15-25 години), като имат по-различна основа и причини. **Продължителността на отчетените спадове** на производството в ЕС гравитира около установените **средни граници** и продължителност на световните кризи (от 1 до 3 години). Вместо краткосрочни икономически цикли се проявяват цикли на растежа, а дългосрочните цикли се формират в период средно от 15-20 години.

В редица други по-конкретни направления се открояват определени **специфични особености** на двата икономически цикъла:

- В границите на **първия** от обособените цикли, протичащ през периода 1975-1993 г., **амплитудата на темповете на растежа е по-голяма** – те се колебаят в широкия диапазон между 4,5% (за 1976 г.) и 0,2% (за 1981 г.). Открояващите се няколко повишавания и понижения на макроикономическата активност, преходи от *growth expansion* към *growth recession* или обратно, **са по-резки**. Те показват по-ясно изразена **структурна нееднородност на цикъла и икономическа нестабилност**.

Сред основните причини за тези специфични особености са формирането на цикъла в началните години след създаването и при тогава все още **ограничения състав** на страните, участващи в ЕС, **незрелите форми и механизми** на икономическо сътрудничество и интеграция, неосезателните им ефекти върху динамиката на регионалната икономика. Наред с това важна роля изпълняват преобладаващата през 70-те и 80-те години **традиционна структура и тип на икономиката** (на промишленото производство), географски **по-разпръснатите и по-несигурни** външнотърговски връзки, недостатъчно развитите и разпространени в Европа и света форми и механизми на глобализацията.

В рамките на **втория цикъл**, обхващащ периода от 1993 г. до 2008-2009 г., **отклоненията във величините на темповете на растежа са по-ограничени** – те варират от 3,9% (за 2000 г.) до 1,3% (за 2002 и 2003 г.), преди започването на понижителната тенденция през 2008 г. и достигането до абсолютен спад на производството през 2009 г. Процесите на *growth recession* в рамките на този цикъл **не са така дълбоки**, както през предходния цикъл, а през периодите на *growth expansion* се реализират краткотрайни повишения, последвани от поддържане в няколко години на **по-сходни и по-устойчиви темпове на растежа**.¹ Следователно вътрешната структура на този втори цикъл се формира на основата на **по-плавни цикли на растежа**, при **сравнително по-голяма стабилност** на икономиката на ЕС.

Основните предпоставки за **по-изгладения цикъл** от средата на 90-те години до 2008-2009 г. са генерирани от увеличаването на мащабите на ЕС и достигнатия **повисш етап** на регионализация и интеграция на страните от ЕС, **по-високата степен на обвързаност** на националните икономики чрез развитие на традиционни и съвременни форми на външнотърговски обмен. Интеграцията започва да придобива **комплексен характер** като се разпространява както върху търговията и инвестициите (традиционните форми на външноикономически връзки), така и върху непосредствения процес на производството, технологичната сфера, финансовите отношения и др. В същия период в Европейския съюз се включват група от по-малки държави, които реализират растеж с нестабилни, но по-високи темпове в сравнение със старите страни членки. Определено въздействие оказват също постепенно набиращият по-висока

¹ При анализа на кризите в световната икономика от периода 1994 -1999 г. Л. Гринин и А. Коротаев установяват редица специфични причини и проявления. Те им дават основания да ги обозначат като „кризи на растежа“, макар и това да се отнася само до една част от страните в света. По този повод Л. Гринин и А. Коротаев обобщават: „Кризите от 1994-1999 г. са, от една страна, кризи на растежа (но не във всички страни), на структурните диспропорции и неразвитостта на обществените институти, а, от друга страна – кризи на финансовата глобализация в нейната най-ранна и груба форма.“ (Вж. Гринин Л., А. Коротаев, Глобальный кризис в ретроспективе. издат. „Книжный дом „ЛИБРОКОМ“, М., 2009, с. 187.)

скорост **процес на структурно преустройство и преход към икономика на създаването на услуги**, навлизането на новите информационни и комуникационни технологии, **формирането и разрастването на технологичния сектор** в европейските страни с по-големи и по-мощни икономики, разширяващото се участие на страните от ЕС в процеса на **икономическата глобализация**.

Отчетените абсолютни спадове на производството, маркиращи границите на двата икономически цикъла, са сравнително **по-слаби** през 1975 г. и 1993 г. (възлизат съответно на -0,6% и -0,2%), за разлика от **дълбокия спад** от -4,2% през 2009 г.¹ По-леките спадове, детерминирани от вътрешната структура от цикли на растежа (а не от междинни конюнктурни кризи) и другите вече отбелязани специфични особености на икономическите цикли в ЕС се формират под **преобладаващото действие на вътрешни (регионални) процеси и фактори**. Те имат по-специално значение за относителното стабилизиране на икономиката на Европейския съюз в края на 90-те години на XX-ти и началото на XXI век. По-значителният спад и очертаващото се по-трудно извеждане на икономиките на страните от ЕС от последната криза от 2008-2009 г. се дължат **предимно на пренесени циклични импулси от външни източници**. Реалностите на динамиката на производството в ЕС потвърждават извода за **по-голяма вътрешна резистентност и обусловеност** и същевременно **нарастваща външна циклична чувствителност** на икономиката на ЕС.

От друга страна, за ЕС е характерна **по-слабо обвързана, несъгласувана динамика** на обобщените показатели за производството с тези за заетостта, безработицата и инфлацията.

Инфлационният процес в страните от ЕС като цяло е под контрол, темпът на годишната инфлация е в границите на няколко процента. Промените в общото равнище на цените в европейските страни са **ограничени**, отразяват преди всичко **колебанията във факторните цени на световните пазари**, а не толкова в търсенето и предлагането на националните и на вътрешния пазар в ЕС.²

¹ Цикличните колебания, бързото разпространение на американската финансова криза от 2008 г. и предизвиканият от нея значителен спад на производството в европейските страни опровергават някои (съставени преди това) дългосрочни прогнози за икономическа стабилност на ЕС. Така например при определяне на тенденциите в световната икономика специалисти от Института по световна икономика и международни отношения (ИМЭМО) при Руската академия на науките, под ръководството на акад. А. Дынкин, достигат до извода, че по отношение на икономиката на ЕС в периода до 2020 г. „Развитието ще бъде относително забавено, но устойчиво, без силни конюнктурни колебания“. Като очертава вероятни сценарии, екипът на А. Дынкин предполага, че темповете на икономическия растеж ще останат относително ниски – в диапазона между 1,8% и 2,3% за периода 2006-2010 г. и съответно от 2,2%-2,6% през 2011-2020 г. Най-голямо значение се отдава на вътрешните фактори – като завършването на процеса на адаптиране на новите страни – членки на ЕС, нарастващата иновативност и конкурентоспособност на националните икономики. Въпреки това не се изключва напълно вероятността от поява и влияние върху ЕС на международни сътресения, негативни импулси от икономиката на САЩ, Китай или Индия, спад на международната търговия, по-нататъшен ръст на цените на нефта. При неблагоприятна международна конюнктура се предвиждат обаче само по-ниски темпове на икономическия растеж в ЕС – от порядъка на 1,6% до 1,8%. (Вж. Дынкин А., Мировая экономика: прогноз до 2020 года, М., ИМЭМО РАН, 2008, с. 233-235.)

² През м. юни 2011 г. например инфлацията в страните от Еврозоната е 2,7% при 1,5% една година преди това. При 1,9% за м. юни 2010 г. инфлацията в ЕС-27 възлиза на 3,1% за м. юни 2011 г. Вж. Eurostat:

Въпреки тенденцията на постепенно понижаване след 80-те и по-специално след 90-те години на XX век (която се прекъсва от кризата през 2008 г.), **равнището на безработица** остава относително **високо**. В рамките на ЕС безработицата **реагира със закъснение и в по-малка степен** на колебанията в регионалния БВП. Голям принос за това имат **общите регулации**, координираната икономическа и социална политика на страните от ЕС. **Либерализацията** в областта на движението на хора и работна сила и **по-интензивните миграционни процеси** в границите на интеграционната общност разширяват възможностите за търсене и намиране на работа, които прерастват от национален в регионален мащаб. Мерките за противодействие на безработицата, прилагани в отделните държави, се допълват от общи за ЕС, свързани главно с дейността и програмите на Европейския социален фонд и на Европейския фонд за приспособяване към глобализацията.¹ Като резултат се постига по-голяма ефективност и косвено въздействие за намаляване на социалните разходи на национално равнище и борба с безработицата. Въпреки това равнището на безработица средно в ЕС се запазва **относително високо** (около 9-10% през последните години), като преобладаваща част от **безработицата в ЕС има структурен характер** (ако се изключи цикличната компонента след 2008 г.). Тя се формира под влияние на реструктурирането на икономиките на страните от ЕС и предимно от Западна Европа, в които след 90-те години на XX век се извършва техническо и технологично преоборудване на производството, внедряване на съвременни системи за корпоративно управление, ограничаване на сферите на материалното производство и по-интензивно развитие на сферата на услугите.

3. ДЕТЕРМИНАНТИ НА ЦИКЛИТЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ В ЕС

По отношение на **относително по-голямата вътрешна (регионална) стабилност**, осигуряваща подходящи условия за **предотвратяване на конюнктурни спадове и формиране на цикли на растежа**, ключово значение имат преобладаващият тип на икономическа система, насочеността на осъществяваните изходящи и входящи пото-

Euro area annual inflation stable at 2.7%, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-14072011-AP/EN/2-14072011-AP-EN.PDF

¹ Като един от структурните фондове на ЕС Европейският социален фонд (ЕСФ) е насочен към насърчаване на заетостта в страните от ЕС и е ключов елемент в Стратегия „Европа 2020“. През последните години приоритет на ЕСФ са професионалното обучение и обучението за използване на нови технологии, които се налагат поради по-голямото търсене на квалифицирана работна сила в процеса на прехода от икономика на промишленото производство към икономика на създаването на услуги. Предвижда се чрез ЕСФ да бъдат усвоени 75 млрд. евро през периода 2007-2013 г., а за следващия период от 2014 г. до 2020 г. се предлага по-голям бюджет от 84 млрд. евро. Създаден през 2006 г., изменен и усъвършенстван през 2009 г., Европейският фонд за приспособяване към глобализацията (ЕФПГ) „предоставя помощ на работниците, загубили работа си в резултат на променящите се условия на световната търговия, за да могат да си намерят друга работа, колкото е възможно по-бързо. В случаите на затваряне на предприятия, преместване на фабрики извън територията на ЕС или загуба на много работни места в определен сектор в даден регион ЕФПГ може да помогне на съкратените работници да си намерят възможно най-бързо нова работа.“ (Европейска комисия, Трудова заетост, социални въпроси и приобщаване, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=326&langId=bg>)

ци на преките чуждестранни инвестиции, динамиката и структурата на вътрешната (регионалната) и на външната търговия на държавите членки на ЕС.

3.1. Секторна структура и формиране на нов тип икономика в ЕС

В процеса на разширяването на Европейския съюз и задълбочаването на интеграцията се формира **тенденция на постепенно сближаване и унифициране на преобладаващия тип икономическа система** в европейските страни. При запазване на отделни национални специфики, **най-широко застъпена** в страните от ЕС към края на 2009 г. става **икономиката на създаването на услуги** (вж. фиг. 4 и фиг. 5.).

Преходът от индустриална икономика (на стоките) към обслужваща икономика (на услугите) **в страните от ЕС-6 и впоследствие в ЕС-15** започва на **по-ранен етап** и достига до **по-развити форми** още преди началото на XXI век (с отделни изключения). Той се ускорява забележимо след 1990 г., като до края на първото десетилетие на XXI век относителният дял на индустрията в икономиката на ЕС намалява последователно и почти равномерно с около 5 процентни пункта на всеки десет години. В резултат от свиването му делът на индустрията се свежда до под една четвърт от brutния продукт на ЕС-15 за 2009 г. (вж. таблица 2.). Делът на сферата на услугите става преобладаващ, като се установява средно за страните от ЕС-15 на приблизително 75% за 2009 г. (което е съпоставимо с дела в САЩ и надхвърля дела в световния БВП). Същевременно относителният дял на селското стопанство е сведен до няколко процента, което е по-малко от това в САЩ и в света като цяло.

Таблица 2.

Секторна структура на БВП в страните от ЕС*

ЕС	Държави	1990 г.	2000 г.	2009 г.	Средно в ЕС за 2009 г.
ЕС-6	Белгия - индустрия - услуги - селско стопанство	31% 67% 2%	27% 72% 1%	22% 77% 1%	за ЕС-6 21,5% 77% 1,5%
	Германия - индустрия - услуги - селско стопанство	37% 61% 2%	30% 68% 2%	26% 73% 1%	
	Холандия - индустрия - услуги - селско стопанство	29% 66% 5%	25% 72% 3%	24% 74% 2%	
	Люксембург - индустрия - услуги - селско стопанство	27% 71% 2%	18% 81% 1%	13% 86% 1%	

Продължение

	Франция - индустрия - услуги - селско стопанство	27% 69% 4%	23% 74% 3%	19% 79% 2%	
	Италия - индустрия - услуги - селско стопанство	32% 64% 4%	28% 69% 3%	25% 73% 2%	
ЕС-9	Великобритания - индустрия - услуги - селско стопанство	34% 64% 2%	27% 72% 1%	21% 78% 1%	за ЕС-9 22,6% 76,1% 1,3%
	Дания - индустрия - услуги - селско стопанство	26% 70% 4%	27% 71% 2%	22% 77% 1%	
	Ирландия - индустрия - услуги - селско стопанство	35% 57% 8%	42% 55% 3%	31% 68% 1%	
ЕС-10	Гърция - индустрия - услуги - селско стопанство	26% 65% 9%	21% 72% 7%	18% 79% 3%	за ЕС-10 22,1% 76,4% 1,5%
ЕС-12	Испания - индустрия - услуги - селско стопанство	34% 61% 5%	29% 66% 5%	26% 71% 3%	за ЕС-12 22,5% 75,8% 1,7%
	Португалия - индустрия - услуги - селско стопанство	29% 63% 8%	28% 68% 4%	23% 75% 2%	
ЕС-15	Австрия - индустрия - услуги - селско стопанство	32% 64% 4%	31% 67% 2%	29% 69% 2%	за ЕС-15 23,5% 74,7% 1,8%
	Швеция - индустрия - услуги - селско стопанство	31% 65% 4%	29% 69% 2%	25% 73% 2%	
	Финландия - индустрия - услуги - селско стопанство	34% 60% 6%	35% 62% 3%	28% 69% 3%	

Продължение

ЕС-25	Кипър - индустрия - услуги - селско стопанство	26% 67% 7%	19% 77% 4%	20% 78% 2%	за ЕС-25 26,0% 71,7% 2,3%
	Унгария - индустрия - услуги - селско стопанство	39% 46% 15%	32% 62% 6%	29% 66% 5%	
	Чехия - индустрия - услуги - селско стопанство	49% 45% 6%	38% 58% 4%	37% 60% 3%	
	Словакия - индустрия - услуги - селско стопанство	59% 33% 8%	36% 59% 5%	35% 63% 2%	
	Словения - индустрия - услуги - селско стопанство	42% 52% 6%	36% 61% 3%	34% 64% 2%	
	Малта - индустрия - услуги - селско стопанство	55% 41% 4%	51% 47% 2%	33% 65% 2%	
	Полша - индустрия - услуги - селско стопанство	50% 42% 8%	32% 63% 5%	30% 66% 4%	
	Естония - индустрия - услуги - селско стопанство	50% 34% 16%	28% 68% 4%	29% 68% 3%	
	Латвия - индустрия - услуги - селско стопанство	46% 32% 22%	24% 72% 4%	20% 77% 3%	
	Литва - индустрия - услуги - селско стопанство	31% 42% 27%	30% 64% 6%	31% 64% 5%	
ЕС-27	България - индустрия - услуги - селско стопанство	49% 34% 17%	26% 61% 13%	30% 64% 6%	за ЕС-27 26,2% 71,2% 2,6%

Продължение

Румъния				
- индустрия	50%	36%	26%	
- услуги	26%	51%	67%	
- селско стопанство	24%	13%	7%	

* Източник: Данни на Световната банка. Вж.: <http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries/1W?display=default>

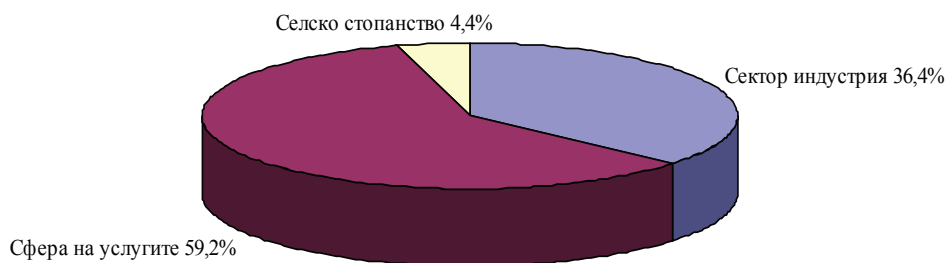
При присъединяването им към Европейския съюз през 2004 г. и 2007 г. икономиките на повечето от новите страни членки все още са доминирани от промишленото (стоковото) производство. Допълнително приетите в ЕС дванадесет държави имат относително по-големи относителни дялове на индустрията и на селското стопанство и респективно по-малки – на сферата на услугите (вж. таблица 2.), в сравнение с тези в по-старите страни членки. Включването им в ЕС **ускорява** процеса на **структурното им преустройство** и прехода в тях към икономика на създаването на услуги. Към годините на реализирания преход от ЕС-15 към ЕС-25 и ЕС-27 обаче в интеграционната общност навлизат държави с **традиционни, но относително по-стабилни отраслови източници** на икономически растеж. Това позволява вече преобразувалото се в задържащо за растежа действие на превърналата се по-отдавна в доминираща сфера на услугите в страните от ЕС-6 и ЕС-15 да се компенсира от по-бързия икономически растеж, основан на промишленото производство, по-късно започналата експанзия на сферата на услугите и по-различната ѝ структура, или пък на прехода към нови пазарни принципи на функциониране на икономиките на страните от Централна и Източна Европа.

Сравнението на структурата на БВП по икономически сектори показва, че **най-големи** относителни дялове на сферата на услугите са достигнати в **най-високо развитите** страни от ЕС-9. В една част от тях е осъществен вече и **преход към трети нов тип на финансова икономика**, в която доминира финансовият сектор. По данните на ЕВРОСТАТ бизнес активностите и финансовите услуги заемат най-голям относителен дял в икономиките на четири страни от ЕС – това са Люксембург (49%), Великобритания (34%), Германия (30,5%), Белгия (30,3%). В останалите държави от ЕС делът им е по-малък, затова финансовата икономика **не е от определящо значение** за общата динамика на икономиката на ЕС. Въпреки това през последните години Европейският съюз е на първо място като водещ износител и вносител на финансови услуги в света.¹

Структурните характеристики на съвкупното производство показват, че наред с общите тенденции се запазва наличието на **частични структурни диференциации по държави**. Различията опосредстват формирането на **взаимно допълващи се конкурентни сравнителни предимства** в различни сектори и отрасли, подпомагат установяването на по-трайни външнотърговски отношения в рамките на ЕС. Те са още една предпоставка за ограничаване в известна степен на външните (извън региона) икономически контакти и фактори с проциклично действие. В това направление сле-

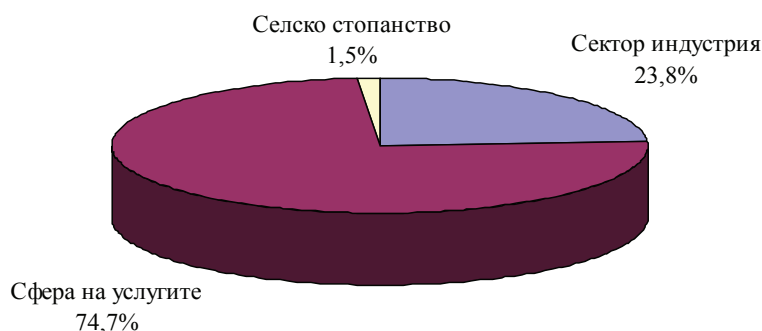
¹ Вж. по-конкретните данни на Световната банка на: http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2009_e/section3_e/iii23.xls).

дователно се формира относително по-голяма **вътрешна, регионална обусловеност** на цикличността на европейската икономическа динамика.

Източник: Данни на Световната банка, вж. www.data.worldbank.org/indicator

Фиг. 4. Структура на икономиката на ЕС за 1981 г.

Източник: Данни на Световната банка, вж. www.data.worldbank.org/indicator

Фиг. 5. Структура на икономиката на ЕС за 2009 г.

Определящо значение за тенденциите в структурните изменения в икономиката на ЕС имат **четири основни групи предпоставки**:

- Под въздействие на **общия** за всички страни от ЕС преход към икономика на услугите **се ускорява** развитието на отраслите, включени в тази сфера. Най-голямо нарастване отбелязват услугите **с по-високо мобилен и трансграничен характер** и преди всичко финансовите и деловите услуги, транспортът, търговията, комуникациите. Това превръща сектора на услугите във важен двигател за създаването на работни места, конкурентоспособен и устойчив растеж на икономиките на Европейския съюз.¹

¹ Важността на развитието на сектора на услугите и същественият му принос за развитието на останалите икономически сектори и сфери в държавите членки и в ЕС като цяло се подчертава в дългосрочните цели, залегнали в основата на Стратегия „Европа 2020“. Вж.: Европа 2020. Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж, Брюксел, 03.03.2010; www.mlsp.government.bg/aktualno/image.asp?id=389

- Преструктурирането в посока нарастващ дял на сферата на обръщението и услугите е резултат и от разкриването и развитието на **нови пазарни сфери и сегменти** (несъществували или слабо застъпени) в икономиките на по-изостаналите страни от ЕС и на пазарно трансформиращите се икономики от Централна и Източна Европа. В много случаи в групата държави в пазарен преход се активизира забележимо през последните години създаването на **дъщерни структури** на големи чуждестранни банки, застрахователни дружества, телекомуникационни компании. Тези процеси **изпреварват** развитието на местните и чуждестранните фирми в областта на индустрията, дават **допълнителен тласък на сферата на услугите**.
- Свиването на относителния дял на промишленото производство е предизвикано от процес на **изтласкването** на части от дела му от експанзивно развиващата се сфера на услугите, но също така и под влияние на **собственото му редуциране**. Голямо негативно въздействие в тази посока оказват все по-интензивната международна делокализация на дейността на фирми от индустриалните отрасли, нарастващата конкуренция на внасяните по-евтини аналогични стоки от Китай, Индия и други страни от Азия.
- По отношение на намаляващия и сведен до минимални размери относителен дял на селскостопанското производство най-голямо редуциращо въздействие оказва либерализираният, по-широко асортиментен и евтин внос от страни от Латинска Америка и Африка.

Основните направления на процеса на структурното преустройство се отразяват върху обема и структурата на изходящите ПЧИ, чрез които се осъществява доскоро масовото **изнасяне на някои от традиционните европейски производства** зад граница (извън пределите на ЕС). Подценената роля на промишлеността, която е основен източник на иновации, техническо и технологично развитие, е една от главните предпоставки за реализирания в ЕС по-нисък икономически растеж и относителното му изоставане в областта на високотехнологичните производства. В променените през последните години структуроопределящи сфери и отрасли в икономиката на ЕС доминират зависещи в немалка степен от промените в конюнктурата и с по-слаб потенциал за траен икономически растеж видове дейности и производства.

3.2. Търговска и финансова отвореност на икономиката на ЕС

За нарастването на **външната циклична чувствителност на икономиката на ЕС** подчертано значение имат **разрастването на преките чуждестранни инвестиции** (на изходящите и особено на входящите потоци на ПЧИ) и **външната търговия**, осъществявана със страни извън ЕС. Активностите в областта на ПЧИ и външната търговия са и едни от най-ясно изразените **индикатори** за нарастващата степен на участие на страните от ЕС в процесите на **икономическа глобализация**.

Интересът и привлекателността на европейските страни за чужди инвестиции се повишават успоредно с увеличаването на **мащабите** на Европейския съюз и на степента на **вътрешна циклична устойчивост** на региона. След последователно нара-

стване от общо 63% за периода 2002-2006 г. обемът на привлечените преки чуждестранни инвестиции достига до 157 билиона евро през 2006 г.¹ Въпреки рецесионния спад на производството и на търговията, **входящите ПЧИ се увеличават** и през следващите години, като от 199 бил. евро за 2008 г. достигат до 222 бил. евро през 2009 г.² Почти половината (по-конкретно 97 бил. евро или 44%) от навлизащите в ЕС чуждестранни инвестиции през 2009 г. са от САЩ, около 14,5% са от Швейцария. Предпочитани като място за инвестиции са предимно **големите и по-стабилни икономики** на страните от ЕС-9, като най-много от входящите ПЧИ се извършват в Люксембург (88 бил. евро или 40%), Великобритания (34 бил. евро или 15%), Франция (5%), Италия. Увеличаването на привличаните ПЧИ допринася в определена степен за цикличните характеристики на динамиката на икономиката на ЕС, защото на тях е присъща **относително висока нестабилност**, те са един от основните канали за пренасяне на външни импулси на икономически растеж, но и на рецесии.

През последните години увеличение отбелязват и **изходящите ПЧИ**, като те оказват определено влияние върху икономическата динамика на държавите реципиенти, както и на ЕС и на света като цяло. Изходящите ПЧИ, насочени към **страни извън ЕС**, нарастват с 42% за периода 2002-2006 г. и възлизат на около 260 билиона евро през 2006 г.³ и на 348 бил. евро през 2008 г. Поради настъпилата криза през 2009 г. **изходящите ПЧИ на ЕС намаляват** до 263 бил. евро или с около 25%.⁴ Най-големите европейски инвеститори в останалата част от света (извън ЕС) са Люксембург, Холандия и Франция. Предпочитани дестинации за извършваните от страни от ЕС инвестиции в чужбина са САЩ, Канада и Швейцария. При това в икономиката на САЩ навлизат 72 бил. евро или 28% от преките чуждестранни инвестиции на ЕС за 2006 г., в Канада – 30 бил. Евро, или 11,5%, в Швейцария – 21 бил. Евро, или 8%. На следващите позиции с относително стабилни величини на ПЧИ от ЕС през последните години са страните от Източна Азия (предимно Китай и Сингапур), от Африка и Латинска Америка. Сравнително голямо място във входящите и в изходящите потоци на ПЧИ, свързани с ЕС, заемат Русия, Япония, Бразилия.

Сравнението на обемите на входящите и изходящите потоци на ПЧИ показва, че **изнесените превишават привлечените** чужди инвестиции в Европейския съюз. Оттук може да се направи изводът, че страните от Европейския съюз са едни от **най-големите нетни износители** на инвестиции в света. Като основни инвеститори в чужбина се утвърждават напоследък **големи фирми от най-високо развитите** европейски страни, в които определяща е финансовата или обслужващата икономика. Предвид на преобладаващата структура на икономиките на тези страни основната част (по-точно 68%) от изходящите ПЧИ на ЕС са **в сферата на услугите**, като са

¹ По данни от: European Union Foreign Direct Investment Yearbook 2008; http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-BK-08-001/EN/KS-BK-08-001-EN.PDF

² По данни на ЕВРОСТАТ от 2010 г. на: <http://www.asymptotix.eu/content/eurostat-fdi-2009-eu27-outward-fdi-down-quarter-and-inward-fdi-12-2009>

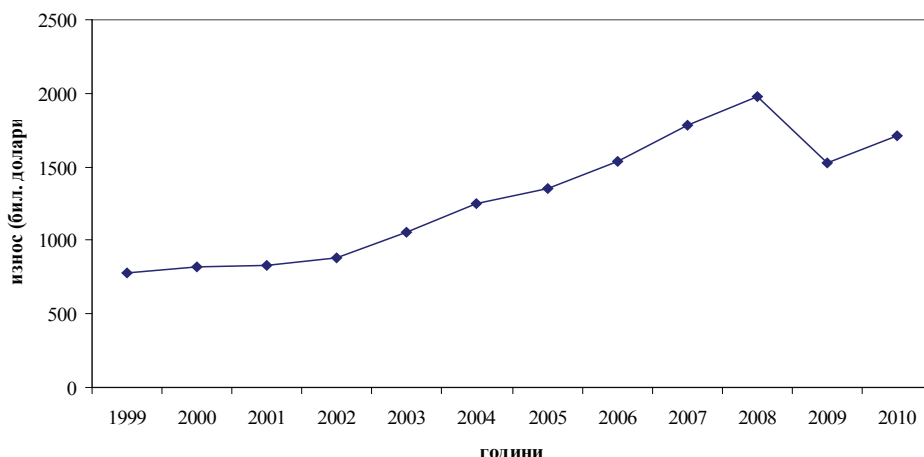
³ Вж. European Union Foreign Direct Investment Yearbook 2008; http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-BK-08-001/EN/KS-BK-08-001-EN.PDF

⁴ По данни на ЕВРОСТАТ от 2010 г. на: <http://www.asymptotix.eu/content/eurostat-fdi-2009-eu27-outward-fdi-down-quarter-and-inward-fdi-12-2009>

съсредоточени предимно във **финансовия сектор**, и около 21% са в отраслите на индустрията.

Външната търговия на Европейския съюз се увеличава непрекъснато, като става все по-интензивна с нарастването на броя на страните членки както вътре в интеграционната общност, така и извън ЕС, с други страни в света. През последните десет години (1999-2008 г.) износът на стоки и услуги, произведени в страните от ЕС-27, и вносът на стоки в ЕС-27 **нарастват почти 2,5 пъти**. През същия период **тенденциите** в изменението на износа и на вноса са **почти идентични**. Както се установява от сравнението на фиг. 6. и фиг. 7., те са почти последователно възходящи до 2008 г., ориентират се към рязко спадане след началото на кризата през 2009 г. и към подновено нарастване от 2010 г. Стойностният обем на износа значително надхвърля обема на вноса на стоки и услуги, в резултат от което **чистият износ е положителен** и за 2010 г. възлиза на 1278 бил. долара.

Следователно външната търговия е **един от главните източници** на икономическия растеж в Европейския съюз през последните години. Тя показва ясно изразена **циклична реакция** (както и ПЧИ) предимно **към външно импулсирани смущения** на растежа. Тази реакция е при това **високо интензивна и бърза**, почти **безлагова**, като едновременно допринася и отразява възстановяването на цялата съвкупност от условия и фактори на икономическия растеж.

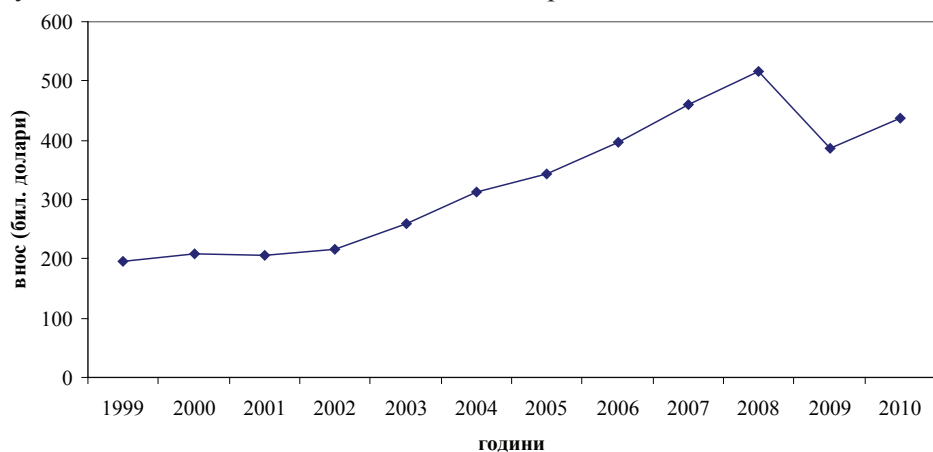

Източник: Данни на ОИСР. Вж.: <http://stats.oecd.org/Index.aspx>

Фиг. 6. Износ на ЕС 27 за 1999-2010 г.

Ролята на външната търговия се формира до голяма степен под влияние на нейната географска и стокова структура. **Географската насоченост** на външнотърговските потоци се характеризира с увеличаване на търговията с Китай, Русия и Индия, както и с държавите, които са основни реципиенти на извършваните ПЧИ от страни от Европейския съюз. **Стоковата структура на износа** се променя вследствие на реструктурирането на икономиката и изнасянето на производства от ЕС. Това формира тенденция на **намаляване на традиционните стоки** и увеличаване на относителния дял на **по-високо специализирана** и по-скъпо струваща продукция в износа. Наред

с по-забавения внос от страни извън ЕС, в това се състои и една от основните причини за установяването на положителен външнотърговски баланс.

Източник: Данни на ОИСР. Вж.: <http://stats.oecd.org/Index.aspx>

Фиг. 7. Внос на ЕС 27 за 1999-2010 г.

В резултат от развитието на формите на сътрудничество и заздравяването на интеграционните връзки **краткосрочният икономически цикъл се преобразува в цикли на растежа**, но **дългосрочните цикли и колебания на икономиката на ЕС се запазват**. В тяхната основа са както действието на **външни фактори** по линия на участието на страните от ЕС в процеса на икономическата глобализация, така и неразрешени **вътрешни (регионални) дисбаланси** и проблеми. Сред тях особено значение и роля имат **различните мащаби, степен и скорост на развитие** на икономиките на страните членки, **неравномерното развитие** на западните и северните държави (от една страна) и южните и източните държави (от друга страна), националните специфики в отрасловата структура на икономиката, различните размери и преобладаващата фирмена организация на производството и др.

4. РЕГИОНАЛНИ И СТРУКТУРНИ ДИФЕРЕНЦИИ В ЕС

Наред с общите тенденции в икономическото развитие на ЕС се запазват **регионално и национално многообразие** и специфика. Регионалните диспропорции са значителни и се засилват с всеки **следващ етап** на разширяване на ЕС. Присъединяваните нови групи от държави (особено през 2004 г. и 2007 г.) имат по-ниска степен, по-различна секторна и отраслова структура, доскоро по-високи и същевременно по-нестабилни темпове на развитие на икономиката. В процеса на постепенното задълбочаване на интеграцията в ЕС икономиките им се реформират, развите с по-високо развитите държави намаляват, но не се неутрализират. **Икономическите и социалните дисбаланси** в регионален и национален разрез **възпрепятстват** постигането в предходния период на **по-голяма вътрешно** (регионално, интеграционно) **обусловена циклична резистентност** на икономиката на ЕС.

Регионалните диференциации и липсата на еднотипност в икономическото развитие на страните от ЕС се открояват при сравнение на националните особености в динамиката на показателя БВП на човек от населението (измерен по паритет на покупателната способност, при ЕС 27=100) и на темповете на нарастване на БВП. На основата на постигнатото равнище на БВП на човек от населението за 2010 г. могат да се обособят **три основни групи от държави в ЕС**:¹

- **първата група** включва общо тринадесет най-големи и високо развити държави, които са предимно от региона на Западна и Северна Европа (с изключение на Испания). Тези държави реализират БВП на човек от населението за 2010 г., който е **по-висок или равен на средния за ЕС** (за ЕС-27). Това са по-конкретно Белгия, Дания, Германия, Ирландия, Франция, Италия, Люксембург, Холандия, Австрия, Финландия, Швеция, Испания и Великобритания.²
- **втората група** обхваща седем държави, в които БВП на човек от населението е **по-малък от средния за ЕС**, при по-слаби различия и **разрив с него под 30%**. Към тази група се отнасят средни и малки страни главно от Южна и Югоизточна Европа и Средиземноморския регион (с изключение на Чехия и Словакия). По-конкретно към нея спадат Гърция, Португалия, Кипър, Малта, Словения, Чехия и Словакия.³
- **третата група** се формира от седем държави от региона на Централна и Източна Европа, в които създаваният БВП на човек от населението е **значително по-малък от средния за ЕС** – установява се в границите **между 30% и 70%** от него. Към тази група се отнасят България, Естония, Литва, Латвия, Унгария, Полша и Румъния.⁴

¹ Класификация на обособени групи от държави в ЕС може да се извърши и на основата на други макроикономически показатели или комбинации от критерии. Така например А. Дынкин отделя **четири** групи държави според показателя БВП на човек от населението, но и в зависимост от наличието на вътрешни регионални различия в някои държави. Той отделя в **самостоятелна група** Германия и Италия на основата на силно изразените в тези две държави различия между високо развити и проблемни райони и части от териториите им (на запад и на изток в Германия, на север и на юг – в Италия). Тези различия създават напрежение за развитието на националните икономики на Германия и Италия, което се пренася в определена степен и върху ЕС като цяло. Съставът на другите три групи държави при А. Дынкин е по-различен, защото класификацията е извършена според равнището на БВП на човек от населението за по-ранната 2004 г. (Вж. Дынкин А., Мировая экономика: прогноз до 2020 года, М., ИМЭМО РАН, 2008, с. 249-250.)

² Всички държави от първата група са част от ЕС-15. Изключение от тази група се установява за участващите в ЕС 15 и най-късно присъединени към формата на ЕС-15 две страни – Гърция и Португалия. Те изостават по показателя БВП на човек от населението и се отнасят към втората група държави. Испания постига средното за ЕС равнище на БВП на човек от населението най-късно – през 2002 г., след което се измества от втората и се причислява вече към първата група държави.

³ Две държави от тази втора група са част от ЕС-15 (това са Гърция и Португалия), а останалите пет са присъединени към ЕС през 2004 г. и допълват формата до ЕС-25. От тях най-значим и последователен напредък през последните години отбелязва Словакия, която се измества от трета група (към която се причислява до 2007 г. включително) във втора група.

⁴ Всички държави от тази група са присъединени към ЕС на последните два етапа на разширяването му – пет през 2004 г. и две (съответно България и Румъния) през 2007 г. Характерно за всички тези държави е осъществяването на процеси на пазарна трансформация на икономиката.

Таблица 3.

Темп на БВП и БВП на човек от населението в ЕС* (проценти)

Показатели Групи/Държави**	БВП на човек от населението по ППС (ЕС 27 = 100)			Темп на БВП (2009 г. = 100)
	1995 г.	2000 г.	2010 г.	2010 г.
ЕС 27	100	100	100	1,8
Първа група				
Люксембург	223	245	283	3,5
Холандия	123	134	134	1,8
Австрия	135	131	125	2,1
Ирландия	103	131	125	-1,0
Дания	132	132	124	1,7
Швеция	125	128	123	5,7
Белгия	129	126	118	2,2
Германия	129	118	118	3,6
Финландия	108	117	116	3,6
Великобритания	113	119	114	1,4
Франция	116	115	107	1,5
Испания	92	97	101	-0,1
Италия	121	117	100	1,3
Втора група				
Кипър	88	89	98	1,0
Гърция	84	84	89	-4,5
Словения	75	80	87	1,2
Малта	86	84	83	3,2
Португалия	77	81	81	1,3
Чехия	73	68	80	2,3
Словакия	48	50	74	4,0
Трета група				
Естония	36	45	65	3,1
Унгария	52	55	64	1,2
Полша	43	48	62	3,8
Литва	36	39	58	1,3
Латвия	31	37	52	-0,3
Румъния	33	26	45	-1,3
България	32	28	43	0,2

* Източник: Данни на ЕВРОСТАТ. Вж.: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb010>

** Държавите във всяка група и в ЕС-27 са подредени от автора според равнището на БВП на човек от населението по ППС за 2010 г.

Цикличното развитие на икономиката на Европейския съюз е **отразен резултат** от динамиката на съвкупното производство във **всички страни от ЕС**. Обхватът на първата група (13 страни) е почти двойно по-голям от включените във втората и третата група страни поотделно (по 7 във всяка група), но от това не се определя двойно по-голямото им значение във всички направления на развитие на икономиката на ЕС 27.

Във всяка от разграничените три групи има определени **национални различия**, макар същевременно да се установяват и някои **сходства** в макроикономическите им параметри и динамика. За разлика от други икономически или географски обособени региони в света **общите характеристики** по трите групи и за ЕС като цяло **са по-малко** и до голяма степен условни, **надделяват националната специфика и колебанията** на икономическите показатели в широк диапазон.

Първата група е с **най-широк обхват**, състои се от най-големите и относително стабилни икономики, което ги специфицира като **водещи за икономическата динамика в Европейския съюз**. Тези 13 държави постигат през последните години най-високо равнище на БВП и на БВП на човек от населението, макар по втория показател различията между тях да достигат до 34 процентни пункта (без да се отчита огромната разлика с първата държава в класацията – Люксембург). Преобладаващата част от същите държави се нареждат на **предни позиции** по редица други основни икономически показатели в Европа, както и в света, и допринасят за утвърждаването на Европейския съюз като един от безспорните **лидери на световната икономическа динамика**.

При **преминаването към втората и третата група** държави се установява доскоро проявявало се (в периода до кризата от 2008 г.) **увеличаване на реализираните средни темпове** на икономически растеж, но и на относителната **икономическа неустойчивост**. Успоредно с това стават **повече икономическите и социалните проблеми**, които изискват разрешение на национално и на общо регионално равнище. В сравнението по множество макроикономически показатели се откроява **влошаване** при прехода към следващите групи държави. Различията между групите са подчертани в областта на резултатите от съвкупното производство (равнището на БВП), темпа на инфлацията и равнището на безработицата, производителността на труда, доходите на човек от населението. Не са равностойни и показателите им по отношение на степента на развитие на технологичната сфера, обемите и насочеността на инвестиционните потоци, обемите и стоковата структура на външнотърговските потоци и др.

Независимо от запазващите се диференциации се очертават **позитивни тенденции на намаляване на различията** в резултат главно от общите усилия и политики на интеграционната общност, както и от напредъка на пазарните трансформации в страните от ЦИЕ.

Така например, през 1995 г. **разликата** между най-високото равнище на БВП на човек от населението след Люксембург (в Австрия от 135 процентни пункта) и най-ниското равнище на този показател (в Латвия от 31 процентни пункта) **възлиза на 104 пункта**, докато през 2010 г. тя е сведена до **91 пункта** (в Холандия е 134, а в България е 43). Темповете на икономическия растеж в страните от втората и третата група постепенно **стават по-умерени, без предходните резки колебания** (след навли-

зането им в по-висш стадий на пазарните реформи), а в страните от първата група **се повишават**. Като резултат през 2010 г. се отчитат **по-близки темпове** на нарастване на БВП в трите групи, при което големите икономики на държавите от първата група възстановяват ролята си на **по-стабилен двигател на регионалния** икономически растеж (с изключение на най-дълбоко и трайно засегнатите от рецесията Ирландия и Испания). Вследствие на достигнатия по-висш етап на интеграцията, на общите регулации и контрол, фокусирани върху съответните проблемни области, голяма **част от проблемите се притъпяват и броят им се съкращава**. По отношение на икономическата динамика най-съществено значение имат създаването на предпоставки за провеждане на належащи структурни реформи и преобразувания в икономиката, за стимулиране на инвестициите и иновационното развитие, намаляване на безработицата и повишаване на производителността на труда.

По отграничените групи, във вътрешния им състав, в национален аспект се запазва **неравномерността на темповете** на икономическия растеж. В основата ѝ са специфичните **машаби и отраслова структура** на икономиките, по които се установяват значителни различия.

В **първата група** участват най-големите и някои по-малки европейски държави, но всички те се отличават с достигната най-висока степен на икономическо развитие и доходи (в Европа и в света). Отрасловата им структура и производствена специализация са много различни. В **по-големите държави** (като Германия, Франция, Великобритания), разполагащи с **добра ресурсна осигуреност** и квалифицирана работна сила, **отрасловата структура е по-балансирана**. Те развиват разнообразни производства, включително високотехнологични, създават качествена и специализирана продукция, с възможности за успешна реализация на националния, на регионалния и на световните пазари. В **по-малките страни** от тази група (като Швеция, Финландия, Дания) **отрасловата структура е дебалансирана**, като е детерминирана от по-широко застъпени и стимулирани от държавата **по-ограничен брой сфери и отрасли**.¹ По-тясната специализация не възпрепятства особено, а по-скоро **подпомага** икономическия им растеж, защото експанзивно развиваните производства имат предимно **материален и технологичен характер**, като са перспективни, **конкурентноспособни и експортоориентирани** (към другите страни от ЕС и света).²

¹ В това се изразява формирането и развитието на т. нар. „локомотивен“ тип икономика, при който държавата провежда целенасочена политика за насърчаване на развитието на определени перспективни отрасли. Моделът е характерен за страни с малък национален пазар, но значителен производствен потенциал и голям относителен дял на външната търговия в БВП. Вж. по-подробно напр.: *Якимова Ив.*, Пазарен универсализъм и пазарно разнообразие, В: Световното стопанство в условията на глобализация, ИК „СТЕНО“, Варна, 2002, с. 261.

² Редица изследвания доказват, че отраслови структури, които включват по-малък брой сфери и отрасли или са едностранно развити и ориентирани към обикновени продукти, като правило не предразполагат към ускорен икономически растеж. При това се вземат предвид както резултатите от собственото развитие на съответните отрасли, така и косвеното им отражение върху другите икономически сфери и предимно върху вътрешната и външната търговия. Установено е, че под влияние на появата на повече нови видове производства след 90-те години и в началото на XXI век търговията се активизира значително, като при това над половината от световната търговия се формира от вътрешноотраслова търговия със суровини,

Така, въпреки различията и диспропорциите, икономиките на **страните от първата група** формират **гръбнака, опорните пунктове и източници** на икономическия растеж в ЕС. Цикличните им отклонения са сравнително **неутрални** към въздействието от страна на останалите държави от ЕС (от втората и третата група), но същевременно са **чувствителни към** особеностите в икономическата динамика на **другите водещи икономики в света**.

Мястото и ролята за растежа в ЕС на държавите от **втората група** са **по-ограничени и по-несигурни**. Те се предпоставят от по-малките им размери, липсата или **неясно очертаната** отраслова, продуктова и технологична специализация, отсъствието или **недостатъчността на добри конкурентни предимства**. В икономическите им структури е заложен **по-слаб потенциал** за стабилен икономически растеж, главно заради относителното **иновационно и технологично изоставане** (в сравнение с държавите от първата група), развитието на **по-обикновени** производства, на дейности със сезонен характер, по-високия (макар и постепенно свиващ се) относителен дял на селското стопанство. В повечето случаи произвежданата продукция е подходяща за задоволяване на потребностите на **вътрешния национален пазар**, има незадоволителни експортни възможности, ограничени предимно до **регионалния пазар на ЕС**. Структурата и темповете на развитие на икономиката на тези държави се формират вследствие на **навлезли в тях ПЧИ**, извършени от фирми от големите държави от първата група и довели до създаването на производствени мрежи, свързани с производството на отделни компоненти на традиционна или специализирана продукция.

По всички тези причини икономическата динамика на държавите от **втората група** е **по-нестабилна**, като е под силното **въздействие и зависимост от цикличните колебания** на производството, извършваните инвестиции в чужбина и външната търговия на **големите европейски държави**.

Определящо значение за икономическото развитие и цикличната уязвимост на първата и втората група държави имат също и особеностите на обвързаната с отрасловата им структура **фирмена организация** на производството.

Големи компании и транснационални корпорации са характерни предимно за **водещите в икономиката на ЕС държави**. Но крупните европейски компании се различават по **отрасловата си принадлежност и степента на транснационализация** на дейността. На големите фирми от Великобритания е присъщ по-широк глобализационен характер на дейността, докато националните компании от Франция и Германия например имат по-голям принос за развитието на националните им икономики и на европейския регион. Едрите компании в по-малките държави от първата група (Белгия, Дания, Швеция) определят облика на отрасловата структура, специализацията и експортните възможности на съответните страни.¹ Това се отразява върху обемите и географската насоченост на потоците на преките чуждестранни инвестиции, както и върху степента и източниците на цикличната зависимост на големите европейски държави.

промеждутъчни и готови изделия. (докато през 1962 г. делът ѝ е бил една четвърт). Вж. Доклад о мировом развитии 2009, Новый взгляд на экономическую географию, Обзор, М., 2009, с. 34.

¹ Вж. по-подробно: Якимова Ив., Пазарен универсализъм и пазарно разнообразие, В: Световното стопанство в условията на глобализация, ИК „СТЕНО“, Варна, 2002, с. 263.

В страните от **втората** (и третата) **група** преобладаващо значение има местният **среден и дребен бизнес**, допълван от дейността на по-ограничен брой големи чужди фирми (европейски и от други страни в света). Малките и средни фирми доминират в сферата на услугите, отраслите на леката промишленост, селското стопанство. Размерите и отрасловата им концентрация **не създават** достатъчно предпоставки за **генериране на работни места и заетост**. Преимущественият дял и ограничените възможности за растеж на МСП са едни от основните причини за относително **по-високото равнище на безработица** в тези страни и за необходимостта от **държавно подпомагане** чрез косвени средства на сектора на МСП.¹ Продукцията на повечето МСП е предназначена главно за вътрешните (националните) пазари и за общия пазар на ЕС. Същевременно малкият и среден бизнес в тези държави е по-устойчив, основан на **дългогодишни традиции** и по-дълъг жизнен цикъл (особено в сравнение със страните от третата група). Това го превръща в относително стабилен, макар и недостатъчно значим, източник на икономически растеж, формира условия за **по-ограничени колебания** на реализираните прирасти на БВП. На това се дължат до известна степен реализираните сравнително високи темпове на растежа в тези страни (с изключение на Португалия) през периода след 1990 г. и преди началото на предизвикания от външни фактори рецесионен спад през 2008-2009 г.²

Характерно за страните от ЕС като цяло е, че **реалният държавен сектор в тях е сравнително голям** и встъпва в ролята на значителен и действителен **източник на икономическия растеж** със стабилизиращо действие.³ В преобладаваща част от страните от ЕС относителният му дял е над 19-20%, т.е. държавният сектор **създава над една пета от БВП** (вж. таблица 4.). **Отрасловото му представяне е разнообразно** по държави, но общо свойство е, че той обхваща икономически сфери с **основно** значение за съответните национални икономики. Така във Великобритания държавата национализира или участва предимно в производството на електроенергия, градския транспорт, водоснабдяването и газоснабдяването. Във Франция държавният сектор е застъпен също в нефтопроизводството, химическата промишленост, стъклопроизводството. В скандинавските страни държавата финансира много социални

¹ Преобладаващият дял на малките и средните предприятия е характерен за почти всички държави – членки на Европейския съюз. Поради това в средносрочните и дългосрочните цели на икономическия растеж, отразени в последната приета и изпълнявана на европейско равнище стратегия за реформи, е отделено специално място на подкрепата за развитието на МСП в Европа. В Доклада за напредъка по стратегията „Европа 2020“ се отбелязва: „Растежът ще зависи най-вече от средата за промишлеността и за бизнеса, особено що се отнася до малките и средните предприятия.“ (Вж. Годишен обзор на растежа. Приложение 1: Доклад за напредъка по стратегията „Европа 2020“, Европейска комисия, 12.01.2011 г., с. 3, http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/1_bg_annexe_part1.pdf)

² Вж. по-конкретните данни на ЕВРОСТАТ за периода 1990-2010 г. на: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb020>

³ Според Ст. Роузфилд икономическата структура на повечето страни от ЕС е доминирана от два основни компонента – първо, средните и крупни промишлени и търговски корпоративни предприятия, и второ, огромният държавен сектор. При това държавният сектор остава с големи размери дори и след приватизационните процеси, проведени през 90-те години и предизвикали съществено му съкращаване. (Вж. *Роузфилд Ст.*, Сравнителна економика стран мира, М., издат. РОССПЭН, 2004, с. 175)

услуги – като здравеопазване, образование, култура, участва и в други сфери с непроизводствено предназначение.

Таблица 4.

Относителен дял на държавния сектор в страните от ЕС* (процент от БВП)

Държава**	2000 г.	2010 г.
ЕС-27	18,2	19,9
Дания	26,7	30,8
Финландия	23,2	27,7
Швеция	27,1	27,3
Великобритания	20,1	25,8
Франция	21,1	22
Унгария	21,3	21,8
Кипър	18,6	21,7
Малта	19,9	21,7
Естония	20,7	21,3
Холандия	18,4	21
Словения	19,9	20,8
Литва	23	20,5
Гърция	19,1	20,2
Латвия	22,6	20,2
Италия	17,7	19,5
Румъния	18,1	19,3
Ирландия	14,1	19,3
Португалия	19,6	19,1
Испания	16,2	19
Полша	19,4	18,9
Чехия	18,4	18,7
Белгия	16,4	18,2
България	21,4	17,1
Австрия	16,9	15,8
Словакия	19,5	15,6
Германия	13,6	13,3
Люксембург	12,8	12,9

* Източник: Данни на ЕВРОСТАТ. Вж.: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00017&plugin=1>

** Държавите са подредени от автора според относителния дял на държавния сектор в БВП за 2010 г., в низходящ ред.

Поддържането на **по-голям държавен сектор** позволява на европейските страни да оказват **по-мощно и по-ефективно въздействие върху икономическата динамика**.¹ Правителствената реакция срещу последната криза е пряко свързана с открояващата се тенденция на увеличаване на дела на държавния сектор в БВП на почти всички страни от ЕС през 2008-2010 г. По-широките граници и отраслов обхват на реалния държавен сектор имат подчертано значение за успешното **подтискане на действието на вътрешните** (национални и регионални) прокризисни конюнктурни фактори, за преодоляването на опасността от спад и установеното **формиране на по-плавни цикли на растежа** в периода след началото на XXI век в икономиката на Европейския съюз.

Същевременно **във външноикономическата област** Европейският съюз провежда **открита** икономическа политика, която се насочва напоследък все повече към **по-трайно коопериране** и установяване на по-здрави интеграционни връзки с други страни и региони в света.² Инициират се и се реализират различни съвместни програми, подписват се договори за сътрудничество с регионалните обединения АСЕАН, МЕРКОСУР, по-слабо развитите страни от Африка, Карибския и Тихоокеанския басейн,³ с отделни държави – като САЩ, Япония, Русия, Украйна и др. ЕС започва да предоставя **преференциален достъп** до своите пазари **на развиващи се страни** още от 1971 г., като тази практика се обновява и разраства в схемата на Общата система за преференции (ОСП и ОСП+ за периода 2009-2011 г.).⁴ Тези програми и схеми активизират производството и търговията на развиващите се страни чрез намалените мита за внос на техни стоки в Европейския съюз.

В резултат от посочените направления на външноикономическите отношения на Европейския съюз се предизвикват определени **позитивни ефекти и за страните членки** на ЕС. Интеграционната общност **разширява периметъра** на своето влияние, постига определена продуктова и географска **деконцентрация** (разпръскване) на импортните си потоци – броят на страните вносители се увеличава, относителните дялове на обемите и разновидностите на внасяните от всяка отделна държава стоки в ЕС намаляват.⁵ Наред с разширяването на външнотърговските отношения с повече

¹ Тук се взема под внимание само принципната връзка и не се поставя на разглеждане конкретната зависимост между размера на държавата (измерен най-често с дела на публичните разходи в БВП) и темпа на постигания икономически растеж. По тези въпроси и специфичното проявление на взаимовръзката в страните от ЕС през периода 1970-2009 г. вж. по-подробно: *Magazzino C., Fr. Forte, Optimal Size of Government and Economic Growth in EU-27*, C.R.E.I. Working Papers No. 04, October 2010, http://mpira.uni-muenchen.de/26669/1/MPRA_paper_26669.pdf

² Както обобщава А. Филипенко, тази практика на ЕС свидетелства за прилагането на принципите и формулата „и глобализация, и регионализация“, за разлика от тяхното противопоставяне в дейността на други държави или интеграционни обединения. (Вж. *Филипенко А.*, *Економическа глобализация: истоки и резултати*, М., *Економика*, 2010, с. 355.)

³ Според конвенцията от Ломе от 1975 г. и подписаното в Котону на 23 юни 2000 г. споразумение за партньорство с членовете на групата държави от Африка, Карибския и Тихоокеанския басейн, ЕС финансира и осъществява програмите STABEX и SYSMIN.

⁴ Вж. по-подробно: Европейски парламент, *Търговски режими спрямо развиващите се страни*, http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/relations/general/article_7254_bg.htm

⁵ Според М. Ленард повече от 80 държави в света зависят вече от Европейския съюз по отношение на търговията, външните инвестиции и помощите. Като резултат от това и „Благодарение на способността

малки и по-слабо развити държави в света, това създава предпоставки за **ограничаване в известна степен на силата на външните проциклични въздействия**.

В страните от *третата* (и отчасти от втората) група се развиват еднотипни процеси в периода след началото на 90-те години на XX век. Тези процеси са обвързани с пазарната трансформация на икономическите им системи и оказват по-специфично въздействие върху цикличните колебания в ЕС-27.

5. ТРАНСФОРМАЦИОНЕН ЦИКЪЛ В СТРАНИТЕ ОТ ЦЕНТРАЛНА И ИЗТОЧНА ЕВРОПА

Общо десет държави от Централна и Източна Европа (ЦИЕ), които се приети в Европейския съюз при последните два етапа на разширяването му (осем през 2004 г. и две през 2007 г.), имат определена специфика и по-особено значение за икономическата динамика на ЕС през периода след 90-те години на XX век.¹

Най-съществените **специфични особености** на тези страни от ЦИЕ, отнасящи се и до цялостния им икономически потенциал, изпъкват в **няколко обобщени направления**:

- осъществяването на трансформация, на кардинални преобразувания на икономиката във връзка с предприятия преход от централно управлявана към пазарна икономика;
- предимно малките мащаби, преценени от гл. т. на създавания обем на БВП, в сравнение с другите страни от ЕС;
- относително ниското равнище на доходите и икономическото развитие;
- недостатъчната конкурентоспособност, проявяваща се при излиза им на регионалния и на световните пазари и отразяваща спецификата на отрасловата и фирмената структура.

5.1. Специфика и фази на трансформационния цикъл

В процеса на пазарната трансформация в страните от ЦИЕ се извършват сложни процеси и **кардинални преобразувания, водещи до фундаментални промени в типа** на икономическата (и политическата) система. Те създават условия за **сътресения и обща дестабилизация на икономиката**, както и за допълнителна по-голяма **уязвимост към неблагоприятни външни въздействия**. Реформите протичат с **различна интензивност**, определяща диференциран потенциал за възникване и редуване на временни, преходни и нетрайни, включително епизодични, **дълбоки спадове и високи подеми**. Макроикономическите **колебания са резки**

си да привлече подкрепа от целия свят Европа във все по-голяма степен определя правилата в света.“ (Ленард М., Защо Европа ще управлява XXI век, издат. Обсидиан, С., 2005, с. 11.)

¹ В контекста на разглежданите проблеми на икономическата динамика на ЕС вниманието е фокусирано само върху тези страни от Централна и Източна Европа, които извършват пазарен преход и са реализирали членството си в ЕС. Тези страни са Чехия, Словакия, Словения, Полша, Унгария, Естония, Литва, Латвия, България и Румъния.

и учестени поради **силния, извънреден и временен** (конюнктурен) характер на импулсиращите ги фактори.

По отделни държави **предизвиканите от трансформацията спадове и подеми** се разгръщат в **различен диапазон** – с по-малка или по-голяма продължителност и амплитуда на отклоненията на БВП. В зависимост от достигнатия стадий на привеждането им към пазарни принципи на функциониране **отделните сектори и отрасли** могат да бъдат **засегнати по различно време и в специфична степен** от рецесионните импулси на прехода. Затова е възможно да се прояви **лабилна структурна диспропорционалност** – кратковременно проявление на спад в едни и едновременно с това на експлозивен растеж в други сфери и отрасли.

Във всички случаи обаче **трансформационните колебания нямат циклична основа, природа и периодичност**, не се повтарят и проявяват през определени времеви интервали. **Безпрецедентният, нетипичен и преходен характер** на предизвикващите ги причини формира специфичната им (нециклична) природа, удължава общата им продължителност, затруднява изхода от тях и трайното преобръщане на макроикономическата динамика.¹

Трансформационните спадове или „**кризите**“ **на прехода** са много различни от традиционните икономически и финансови кризи, от главните особености на цикличното развитие. Това се подчертава в редица изследвания върху проблемите и особеностите на пазарния преход. Така, според Тр. Спасов, трансформационният спад „не може да се обясни и впише в концепцията за цикличното развитие. Това е така, защото трансформационният спад се явява не като една от фазите на икономическия цикъл, а като проява на дълбока и структурна криза.“² В допълнение трябва да се има предвид също, че кризата на прехода е **относително по-продължителна, има по-сложна, нестандартна, хетерогенна вътрешна структура** (в сравнение с класическата циклична криза).

В повечето случаи трансформационният спад **не е еднопосочно и еднократно явление** – на последователно ограничаване на съвкупното производство (което е присъщо на низходящата фаза на традиционния икономически цикъл), след което икономиката да навлиза в състояние на по-траен, дългосрочен икономически растеж. Той може да обхваща **едно или няколко неравномерни, неперiodични конюнктурни колебания**, определящи обобщен за целия период (дългосрочен) **низходящ тренд на икономиката**. В условията на сериозна, дълбока дестабилизация, в траекторията на развитие на икономиката могат да се проявят **порецедица от кратки и чести**, понякога едно- или двугодишни, следващи един след друг **периоди на растеж и спад**. Те формират вътрешната структура на трансформационната криза, като показват, че **кризисното състояние не е преодоляно**, че продължава действието на фактори с подтискащо и създаващо напрежение влияние върху мак-

¹ Във връзка с това Тр. Спасов обобщава: „Трансформационният спад обхваща специфични процеси на ограничаване на обема на съвкупното производство, интензифициране на инфлационния процес и на безработицата, които са предизвикани от особения процес на **промени в типа** на икономическата система.“ (Вж. *Спасов Тр.*, Пазарна трансформация и конкурентоспособност на икономиките в преход, УИ „Стопанство“, С., 2006, с. 77)

² Пак там, с. 76.

роикономическата динамика. Те задържат съвкупното производство под предкризисното му равнище.

Безпрецедентният (и нецикличен) характер на трансформационния спад е свързан следователно с това, че „постигането на временна стабилизация или на епизодичен растеж не отменя състоянието на криза на прехода“.¹ Това означава, че **кризата не се изчерпва с периодите на абсолютен производствен спад**, а включва в границите си и откъслечни подеми, че тя продължава докато има **резки, чести, непрекъснати колебания на БВП**, независимо от тяхната посока. Извеждането на икономиката от кризата на прехода приключва с постигането на по-трайна макроикономическа и финансова стабилизация. В резултат от постепенното възстановяване и стабилизиране на дълготрайните източници на растежа става възможно да се надхвърли предкризисното равнище на БВП, да се нормализират равнището и динамиката на инфлацията, безработицата, инвестициите и др. С всичко това се създават предпоставки за поставяне на **началото на възходящата (възстановителната) фаза** на трансформационния цикъл.

През **възходящата фаза** съвкупното производство може да **нараства с по-висока скорост** (в сравнение с класическия подем). Възможностите за това се осигуряват от създадените в процеса на прехода **нова, по-модерна основа, субекти и институции на пазарната икономическа система**, също и от установилото се ниско изходно (предподемно) равнище на БВП. След определен период темповете на икономическия растеж се свеждат на по-умерено равнище, като резултат от постигането на трайно преодоляване на нестабилността на прехода в икономиката започват да се проявяват закономерностите на традиционното циклично развитие. В това се състоят най-съществените специфики на съпътстващия процеса на пазарния преход трансформационен цикъл.

В анализите на традиционните циклични колебания се установява, че те имат общи черти, но и определени особености. Това е вярно и по отношение на трансформационните цикли, но при обратното съотношение – откриват се **по-малко общи характеристики**, надделяват **своеобразието и уникалността**. Общи за всички страни са предимно задължителното проявление, неизбежността на един или повече спадове, единната вътрешна основа за проявлението им – пазарната трансформация. При различните модели и методи за осъществяване на пазарния преход и на съпътстващите го процеси на преобразувания на практиката, съчетано и с другите национални условия, **протичането на трансформационните спадове и цикли е специфично, нееднотипно по държави**. Същевременно при по-детайлен анализ на трансформационния цикъл се установява, че той има много различия с периодичните икономически цикли, но включва и съвкупност от по-конкретни предпоставки и характеристики на традиционните колебания на макроикономическата активност.²

¹ Вж. *Стефанов Дим.*, Българският модел на прехода, В: Проблеми на икономиките в преход, издат. „Парадигма“, С., 2000, с. 252.

² Наред с трансформационните се отграничават и други типове **нециклични кризи**. Като по-специфични Л. Гринин и А. Коротаев разглеждат по-широк кръг от кризи от нецикличен тип. Според техните концепции нецикличните кризи обхващат не цялата национална икономика, а отделни области – като финанси, търговия, борси и др. (Вж. *Гринин Л., А. Коротаев*, Глобалный кризис в ретроспективе.

5.2. Основни индикатори на трансформационния цикъл в страните от ЦИЕ

Трансформационният процес в страните от ЦИЕ е детерминиран от **системни преобразувания**, насочени към разрушаване на административните и изграждане на пазарните правила и принципи на функциониране на икономиката чрез създаването на условия за разгръщане на предприемаческия потенциал на обществото. Те включват преди всичко **процесите на**:

- реформиране на отношенията на собственост, преход от преимуществено държавна към предимно частна собственост върху основните фактори на производството, главно чрез процесите на приватизация (също и на реституция и развитие на новото частно предприемачество);
- въвеждане на принципите на икономическа либерализация;
- формиране на нови частни икономически субекти, изграждащи адекватно пазарно поведение;
- конструиране на институциите на съвременната пазарна икономика, обезпечаващи ефективно функциониране на пазарите (на стоки и услуги, на труд, капитал и земя);
- структурно преустройство на икономиката.¹

Особено значение за създаването на основите и динамиката на новоизгражданата пазарна икономика в страните от ЦИЕ има **процесът на либерализацията**, обхващащ цените, вътрешната търговия и външноикономическите връзки. Принципите на свободното пазарно ценообразуване се въвеждат в самото начало на пазарните реформи, когато е налице **естествена институционална незрялост** на икономиката, тя е доминирана от държавния сектор и високо монополизирана, т.е. **средата е все още предимно непазарна**. Сравнително рано е предприета и либерализацията на вътрешната и външната търговия, с което икономическите субекти получават правото и възможността за самостоятелен излаз на пазарите, за осъществяване на износни и вносни операции. С това **се преодолява предишната изкуствена изолация** и се поставят основите на „отваряне“ на икономиката за участие в международната специализация и разделение на труда. Ефектите за икономиката като цяло обаче са по-скоро негативни в краткосрочен план поради все още **недостатъчната степен на готовност на пазарните субекти** за излаз на висококонкурентните външни пазари.²

Изд. „Книжный дом ЛИБРОКОМ“, М., 2009, с. 35 и с. 42.) В такъв смисъл трансформационният спад, растеж и цикъл притежават определена уникалност – те са също нециклични, непериодични, но имат общ, а не тесен и специален характер. Като правило те засягат цялата икономическа система, макар да се разпространяват в различна степен върху отделните сфери и отрасли.

¹ Вж. *Спасов Тр.*, Пазарна трансформация и конкурентоспособност на икономиките в преход, УИ „Стопанство“, С., 2006, с. 37; Централно-Восточная Европа во второй половине XX века, Том третий: Трансформации 90-х годов, М., Изд. „Наука“, 2002, с. 93 и др.

² Синтезиран израз на по-конкретните причини и затрудненията, които са в основата на тези ефекти, се дава в следното обобщение: „... икономиките на Централна и Източна Европа имат ограничен опит по отношение на конкуренцията на международните пазари; слабо развита и неопитна правна и търговска инфраструктура; малка и неопитна предприемаческа класа и зле скроени институции на трудовия пазар.“ (Вж. *Итуел Дж., М. Елмън и др.*, Не просто „поредното присъединяване“. Политическа икономия на разширяването на ЕС на изток, С., Фондация „Фр. Еберт“, 1998, с. 23.)

Наред със същевременно предизвикания наплив на вносни стоки, се допринася за формиране на отрицателен външнотърговски баланс, дестимулиране и свиване на националното производство.

Така преобразуванията имат висока цена – в първите няколко години на трансформациите **всички страни от ЦИЕ са обхванати от дълбока икономическа криза** (вж. Таблица 5.). Нейните изражения са **голям спад на производството, висока и нарастваща инфлация и безработица**. В отделни страни кризата на прехода е изключително тежка и се задълбочава – в Латвия спадът е с над 30%, в Литва и Естония – съответно с над 20%, през 1992 г. Като резултат само за периода 1989-1993 г. съвкупният БВП на страните от ЦИЕ **намалява с около 20%**, а в промишленото им производство спадът е двойно по-голям.¹

Оживлението на икономиката започва в някои страни от региона **след 1994 г.** и успява да компенсира натрупаните загуби и да достигне равнището на БВП от периода преди началото на пазарния преход **едва в края на 90-те години**. 2000 година е първата, в която **всички** страни от ЦИЕ отбелязват **положителен икономически растеж** (който се поддържа без прекъсване до началото на световната икономическа криза през 2008 г.). С това **завършва първият етап на трансформационния процес**, слага се **край на трансформационния спад** и се поставят основите на преминаване към период на по-траен икономически растеж.

Таблица 5.

Темп на БВП в страните в преход от ЦИЕ* (проценти)

Държа- ви Години	Бъл- гария	Чехия	Есто- ния	Лат- вия	Литва	Пол- ша	Румъ- ния	Унга- рия	Сло- венция	Сло- вакия
1990 г.	-9,1	-1,2	-7,1	-7,9		-11,6	-5,6	-3,5	-4,7	-2,7
1991 г.	-8,4	-11,6	-8,0	-12,6	-5,7	-7,0	-12,9	-11,9	-8,9	-14,6
1992 г.	-7,3	-0,5	-21,2	-32,1	-21,3	2,6	-8,8	-3,1	-5,5	-6,7
1993 г.	-1,5	0,1	-5,7	-5,0	-16,2	3,8	1,5	-0,6	2,8	-3,7
1994 г.	1,8	2,2	-1,6	2,2	-9,8	5,2	4,0	2,9	5,3	6,2
1995 г.	2,9	5,9	5,0	-0,9	3,3	7,0	7,2	1,5	3,6	5,8
1996 г.	-9,0	4,0	5,0	3,8	5,2	6,2	4,0	1,0	3,6	8,0
1997 г.	-1,6	-0,7	10,8	8,3	7,5	7,1	-6,1	4,3	4,9	5,7
1998 г.	4,9	-0,8	5,4	4,7	7,6	5,0	-4,8	5,2	3,6	4,4
1999 г.	2,0	1,3	-0,1	4,7	-1,1	4,5	-1,2	4,2	5,4	0,0
2000 г.	5,7	3,6	9,6	6,9	3,3	4,3	2,1	6,2	4,4	1,4
2001 г.	4,2	2,5	7,7	8,0	6,7	1,2	5,7	4,1	2,8	3,5
2002 г.	4,7	1,9	8,0	6,5	6,9	1,4	5,1	4,4	4,0	4,6
2003 г.	5,5	3,6	7,2	7,2	10,2	3,9	5,2	4,3	2,8	4,8

¹ Вж. Централно-Восточная Европа во второй половине XX века, Том третий: Трансформации 90-х годов, М., Изд. „Наука“, 2002, с. 99.

Продължение

2004 г.	6,7	4,5	8,3	8,7	7,4	5,3	8,4	4,7	4,3	5,0
2005 г.	6,4	6,3	10,2	10,6	7,8	3,6	4,2	3,9	4,5	6,7
2006 г.	6,5	6,8	11,2	12,2	7,8	6,2	7,9	4,0	5,8	8,5
2007 г.	6,4	6,1	7,1	10,0	9,8	6,8	6,0	1,0	6,8	10,6
2008 г.	6,2	2,5	-5,1	-4,6	2,8	5,0	9,4	0,6	3,5	6,2
2009 г.	-4,9	-4,2	-14,1	-18,0	-15,0	1,7	-8,5	-6,3	-7,8	-6,2
2010 г.	0,2	2,3	3,1	-0,3	1,3	3,8	-1,3	1,2	1,2	4,0
2011 г.**	2,8	2,0	4,9	3,3	5,0	4,0	1,5	2,7	1,9	3,5
2012 г.**	3,7	2,9	4,0	4,0	4,7	3,7	3,7	2,6	2,5	4,4

* Източник: Данни на Световната банка за периода до 2009 г., данни на ЕВРОСТАТ за 2010 г.

** Прогнози на ЕВРОСТАТ за 2011 г. и 2012 г. Вж.: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&code=tsieb020&plugin=1>

Характерна тенденция за всички преходни икономики от ЦИЕ след **2000 г. и до началото на кризата от 2008 г.** е реализирането на **възходящата (възстановителната) фаза** на трансформационния цикъл. През този период се осъществява икономически растеж със **стабилни и високи темпове**. Нарастването на обема на БВП е съществено, темповете на икономическия растеж достигат дори до **над 12% годишно** (в Латвия за 2006 г.). Тези темпове са неколкостранно по-високи в сравнение със средногодишните темпове на прираст на БВП от порядъка на 2-3% в редовните членки на ЕС. Интензифицирането на растежа, по-бързият икономически напредък на страните в преход от ЦИЕ се предпоставя от достигнатия **по-висш стадий** в изграждането на **пазарно функциониращи системи** и в процеса на **присъединяване** на тези страни **към икономическите структури на ЕС**. При това, както вече бе установено в т. 1:

- икономическата динамика на ЕС като цяло (ЕС-27) не е подложена на модифициране вследствие на реалното приобщаване на тези страни към ЕС през 2004 г. и 2007 г.,
- създават се благоприятни предпоставки за формиране на по-плавни цикли на растежа (характерни за втория икономически цикъл в ЕС-27),
- формират се условия за по-голяма стабилност и синхронизация на темповете на растежа в ЕС-27 и в света.

Общите и специфичните особености на низходящата и на възходящата фаза на трансформационния цикъл се формират под решаващото влияние на **вътрешни фактори**. Те са тясно свързани с основните направления на процеса на пазарния преход и неговата сменяща се интензивност. Към 2008-2009 г. в страните от ЦИЕ се отчитат **първите спадове** на съвкупното производство, получени под въздействие на **външни фактори** – предизвикани от **отраженията на глобалната финансово-икономическа криза**. По-голямата част от тези страни (без Румъния и Латвия) възстановяват положителния си растеж още от 2010 г., но вече при **по-умерени величини** на тем-

повете на прираст на БВП (вж. данните от таблица 5.).¹ С това се поставя началото на преминаването към **закономерностите на традиционното циклично развитие**.

Характерна **особеност на трансформационния спад** в преходните икономики от ЦИЕ е формирането на обстановка на **тежка стагфлация**, при която съкращаването на съвкупното производство е комбинирано с **високи нива на безработицата и на инфлацията**.

Инфлационният процес се развива ускорено още в първите години на пазарния преход, основно под влияние на либерализацията на цените и търговията (вж. данните от Таблица 6.). Въздействие върху него оказва цялата съвкупност от пазарни реформи и кардинални промени, включително липсващият в началото на прехода пазарен опит и стихийността в поведението на потребителите, напливът на чужди стоки и пренасяното чрез тях отвън инфлационно напрежение. Това обуславя **неравномерност и висока степен на неконтролируемост на инфлацията**, достигаща в отделни страни и години до хиперинфлационни изразения (особено в България през 1997 г., когато годишният ѝ темп е 1058,4%). Успокояване и балансиране на темпа на инфлационното покачване на цените се постига след стабилизирането на макроикономическите процеси.

От 2000 г. и досега средногодишният инфлационен темп в страните от ЦИЕ е съществено понижен и се колебае **в границите под 10%** (само в Румъния се запазва на двуцифрени нива до 2004 г. включително). В посока овладяване на инфлацията трябва да се отчете дисциплиниращият ефект, акцентът върху антиинфлационната политика, поставен във връзка с подготовката, изпълняването на инфлационните критерии и реализирането на по-късен етап на членството на тези страни в ЕС. Макар в останалите страни от Европейския съюз и като цяло в ЕС-27 инфлацията да е в по-ниски граници от 1-2% (с изключение на кризисната 2008 г.), напредъкът на страните от ЦИЕ е осезателен, очертаващите се тенденции са позитивни.

По-трудно се оказва преодоляването на достигнатите високи равнища на **безработицата**. Процесите на приватизацията, на секторното и отрасловото реструктуриране предизвикват почти **взривно повишаване** на нивото ѝ във **всички** преходни икономики още в **началните години** на пазарната трансформация. Най-сериозни икономически и социални напрежения възникват в България и Литва, където безработицата достига по официални данни съответно до 21,4% и 17,4% през 1994 г., а реалните ѝ размери се оказват още по-високи. Данните от Таблица 7. показват, че в Естония, Латвия, Литва, Словакия равнището на безработицата се запазва в двуцифрено изразение и през 2009 г., в Полша то е сведено под 10% едва от 2007 г. Реакцията на този показател е следователно **закъсняваща**, по-изразена в периодите на

¹ В много изследвания се доказва, че след забележителния им икономически растеж в годините на възстановителната фаза на трансформационния цикъл и след излизането от последната криза, страните от ЦИЕ ще започнат да постигат растеж с по-забавени темпове. В някои прогнози се аргументира предвиждане, според което страните от ЦИЕ имат потенциал да реализират темпове на прираст на БВП от 4% през следващите десет години. (Вж. напр.: Zsoldos Ist., A. Zadornova, New EU Member States – A Fifth BRIC?, Global Economics Paper No 173, 2008, <http://www2.goldmansachs.com/ideas/global-economic-outlook/new-eu-member-states-pdf.pdf>)

Таблица 6.

Годишен темп на инфлация в страните от ЦИЕ* (проценти)

година държава	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ЕС									1,7	1,3	1,2	1,9	2,2	2,1	2	2	2,2	2,2	2,3	3,7	1
България	6,4	23,8	338,4	91,3	72,9	96,1	62,1	121,6	1058,4	18,8	2,6	10,3	7,4	5,8	2,2	6,3	5	7,3	8,4	12,3	2,8
Чехия	-	-	-	-	-	9,9	9,2	8,8	8,5	10,6	2,1	3,9	4,7	1,8	0,1	2,8	1,8	2,5	2,9	6,4	1
Естония	-	-	-	-	89,8	47,7	28,8	23,1	10,6	8,2	3,3	4	5,7	3,6	1,3	3	4,1	4,4	6,6	10,4	-0,1
Унгария	16,9	28,9	34,2	22,9	22,5	18,9	28,3	23,6	18,3	14,2	10	9,8	9,2	5,3	4,6	6,8	3,6	3,9	7,9	6,1	4,2
Латвия	-	-	-	243,3	108,8	35,9	24,9	17,6	8,4	4,7	2,4	2,6	2,5	1,9	2,9	6,2	6,7	6,5	10,1	15,4	3,5
Литва	-	-	-	-	410,2	72,2	39,7	24,6	8,9	5,1	0,8	0,9	1,4	0,3	-1,1	1,1	2,7	3,7	5,7	10,9	4,4
Полша	244,6	555,4	76,7	45,3	36,9	33,3	28,1	19,8	15,1	11,7	7,3	10,1	5,5	1,9	0,8	3,6	2,1	1,1	2,4	4,3	3,8
Румъния	-	-	230,6	211,3	255,2	136,8	32,2	38,8	154,8	59,1	45,8	45,7	34,5	22,5	15,3	11,9	8,9	6,6	4,8	7,8	5,6
Словакия	-	-	-	-	-	13,4	9,9	5,8	6,1	6,7	10,6	12	7,3	3,3	8,6	7,6	2,7	4,5	2,8	4,6	1,6
Словения	-	-	-	-	32,9	20,9	13,5	9,8	8,4	7,9	6,1	8,9	8,4	7,5	5,6	3,6	2,5	2,5	3,6	5,7	0,9

* Източник: Данни на Световната банка. Вж. <http://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG>

Таблица 7.
Равнище на безработица в страните от ЦИЕ* (проценти)

година държава	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ЕС			8,1	9,5	10,9	11,3	10,7	10,7	10,3	9,8	9,5	9,1	8,6	9	8,9	9,1	8,9	8,2	7,1	6,9	8,9
България					21,4	20	15,7	13,5	13,7	12,2	14,1	16,2	19,9	18,1	13,8	12	10	8,9	6,9	5,6	6,8
Чехия			2,3		4,3	4,3	4	3,9	4,8	6,5	8,7	8,8	8,1	7,3	7,8	8,3	7,9	7,1	5,3	4,4	6,7
Естония	0,6	0,6	1,5	3,7	6,6	7,6	9,7	9,9	10,4	9,5	11,6	13,1	12,5	9,5	10,7	9,9	7,9	5,9	4,7	5,5	13,7
Унгария				9,9	12,1	10,8	10,2	9,9	8,7	7,8	6,9	6,4	5,7	5,8	5,9	6,1	7,2	7,5	7,4	7,8	10
Латвия								20,2	14,7	14,5	13,8	14,2	13,1	13,3	10,6	9,9	8,9	6,9	5,9	7,5	17,1
Литва						17,4	17,1	15,6	14,1	13,7	13,4	15,9	16,8	13	12,9	11,4	8,3	5,6	4,3	5,8	13,7
Полша				13,3	13,9	14,4	13,3	12,4	11,2	10,7	12,5	16,1	18,2	19,9	19,6	18,9	17,7	13,8	9,6	7,1	8,2
Румъния						8,2	7,9	6,7	5,5	5,6	6,2	6,9	6,6	8,1	6,9	7,7	7,2	7,3	6,4	5,8	6,9
Словакия					12,2	13,7	13,1	11,3	11,9	12,6	16,4	18,8	19,3	18,6	17,5	18,1	16,2	13,3	11	9,6	12
Словения			7,1		8,7	8,2	7,2	7,2	7,2	7,6	7,4	7,2	5,7	6,4	6,7	6,3	6,5	5,9	4,8	4,4	5,9

* Източник: Данни на Световната банка. Вж. <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>

кризата и по-слаба от обичайната в периода на сравнително стабилния икономически растеж. Намаляването на равнището на безработицата се възпрепятства главно от наложената бърза преориентация на секторната и отрасловата структура на икономиката, ограничаването на дела на индустрията и селското стопанство и прехода към водещ дял на сферата на услугите. Като една от съществените слабости на икономическия растеж в целия ЕС се очертава проблемът с **големия относителен дял на структурната безработица**, поради която общото ниво на безработицата в ЕС-27 остава над нивата ѝ в други страни (например САЩ).

5.3. Неравномерност на икономическото развитие на страните от ЦИЕ

Икономическата динамика на страните от ЦИЕ показва през периода на пазарния преход и общи черти, и определена специфика, на основата на които те могат да се разделят условно на **две подгрупи**:¹

- в **първата подгрупа** се включват Чехия, Словакия, Словения, Унгария и Полша, които се отличават със **системен характер** на извършените реформи, относително **последователна и по-ефективна** икономическа политика. В резултат от това те успяват да постигнат по-бързо и по-рано преодоляване на неравномерните колебания и още от 1992-1994 г. започват да реализират икономически растеж с положителни темпове. През 2000 г. петте държави вече изпреварват равнището на БВП от 1989 г., с което превъзможват окончателно трансформационния спад.
- **втората подгрупа** обхваща България, Румъния, Естония, Литва и Латвия (както и страните извън ЕС – Македония, Хърватия и Албания). Реформите и политиката в тези страни се отличават с по-голяма **стихийност, недостатъчна последователност** и взаимна обвързаност. Затова тези пет държави изпадат в по-продължителни и **по-дълбоки трансформационни кризи**, прекъсвани от кратки паузи на растеж, продължили до към 1997-98 г., отчитат по-висока инфлация и безработица. Тези страни стабилизират икономиките си на по-късен етап – към края на 90-те години, а успяват да преодолеят трансформационния спад едва към средата на първото десетилетие на XXI век.

Диференциации и отделни **обща черти** между двете подгрупи държави от ЦИЕ се установяват в редица други направления и особености на икономическото им развитие. Те се отразяват по специфичен начин върху обобщената динамика на икономиката на целия Европейски съюз (ЕС-27).

По **равнище на развитие** националните икономики на страните от ЦИЕ **изостават** от другите страни от ЕС (вж. таблица 3.), но между тях **има значителни различия**. В Чехия, Словакия и Словения БВП на човек от населението за 2010 г. е вече между 87 и 74 пункта по ППС (в сравнение с ЕС-27 = 100) и показва тенденция на постепенно приближаване до този във високо развитите европейски държави. **Останалите седем страни** от ЦИЕ, които бяха класифицирани в анализа в предходния

¹ В конструираната квалификация на страните от ЦИЕ са обхванати не всички, а само десетте страни членки на ЕС, включени в изследването.

параграф като трета група, са **двойно по-бедни** – имат БВП на човек от населението от около **една трета от средния** за всички страни от ЕС. За тези седем страни се установява по-различно и недостатъчно равнище и по други важни показатели – като натрупване на капитал общо и на човек от населението, равнище на заетост и производителност на труда, равнище на квалификация на работната сила и др.

Неравномерността намира израз и във величината на отчитаните след 2000 г. положителни темпове на нарастване на БВП. Икономическият растеж протича **по-ускорено в по-бедните** и по-изостаналите страни от ЦИЕ (в отделни години надхвърля дори 10-12% в Естония, Литва и Латвия) и **по-забавено** в петте страни от ЦИЕ от първата подгрупа. Тенденцията на запазване на съществените диференциации в равнището на БВП на човек от населението и към 2010 г. е показателна за съчетанието от количествено **високи параметри, но незадоволително качество** на постигания икономически растеж.

Високата икономическа динамика, процесите на приватизация и либерализация, излизането на страните от ЦИЕ от състоянието на международна изолация и участието им в интеграционните процеси активизират световните и предимно европейските инвестиционни потоци. В резултат **се увеличават обемите на преките чуждестранни инвестиции в страните от ЦИЕ**, като те се извършват главно от **европейски инвеститори**.¹ Някои страни – като Чехия, Полша и Унгария, стават предпочитани дестинации за ПЧИ още **от средата на 90-те години**, докато в България, Естония, Латвия и Словения входящите потоци на чуждестранните инвестиции се увеличават по-съществено **след 2004 г.**² Средно около **една десета** от ПЧИ в региона се извършват в **Чехия**, а само в Словакия преките инвестиции се увеличават и през кризисната 2009 г. Преобладаваща част от ПЧИ се влагат във финансовата сфера, строителството и търговията с недвижими имоти, добивната и автомобилната промишленост. През периода 1997-2008 г. извършените в страните от ЦИЕ преки чуждестранни инвестиции възлизат средно на 4% от БВП, като достигат по-високо равнище в България и Естония, а по-малко в Словакия.

Привлекателността на тези страни за ПЧИ се осигурява от възможността за завладяване на новообразуващите се пазари, използване на вече съществуващата производствена инфраструктура и изградените външноикономически връзки, на квалифицираната и по-евтина работна сила. **Ефектите от входящите потоци на ПЧИ са различни** – в зависимост от формираната в периода на участието на тези страни в

¹ В последния доклад за инвестициите в света на UNCTAD се отчита, че ПЧИ се увеличават с 5% и достигат до 1,24 трил. дол. през 2010 г., като наред с това глобалното индустриално производство и световната търговия се връщат на предкризисните си равнища. При това повече от половината от входящите потоци на ПЧИ за 2010 г. са насочени към новоразвиващи се икономики и към икономики в преход. Половината от първите 20 приемащи ПЧИ икономики за 2010 г. са новоразвиващи се икономики и икономики в преход. В страните от Югоизточна Европа обаче ПЧИ намаляват за трета поредна година, което се дължи отчасти на забавените ПЧИ на европейски инвеститори. (World Investment Report 2011, Non-Equity Modes of International Production and Development, UNCTAD, 2011, p. XII, p. XV, <http://www3.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2011-Full-en.pdf>)

² Използвани са данни от: Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe, March 2010, http://www.pwc.com/en_rs/publications/assets/FDIinCEE-Final-report-March_10.pdf

системата на СИВ и отчасти поддържана и досега **специализация** на националното производство.

Редица фирми (предимно с експортна ориентация и добро качество на продукцията) са закупени в хода на приватизацията от крупни западноевропейски компании, превръщат се в техни дъщерни предприятия или се сливат с тях. В повечето по-богати страни от ЦИЕ (от първата подгрупа) привлечените чуждестранни инвестиции индуцират **запазване, разширяване, подобряване на управлението** и повишаване на качеството на продукцията на развиваните отпреди **перспективни индустриални отрасли и производства**. В този смисъл ПЧИ допълват местните инвестиции, подсилват отслабените и несигурни вътрешни източници и двигатели на икономическия растеж. В немалка част от **по-бедните страни** от ЦИЕ обаче входящите ПЧИ са в **по-ограничени размери**, като чрез тях се изнасят на изток производства на определени компоненти на крайните продукти, на полуфабрикати или нискотехнологични продукти. По такъв начин в някои от тези страни (като Естония, Латвия и отчасти Словакия) се създават условия за определена **тясна специализация** на производството, което крие опасност от „консервиране“ на икономическата структура, съхраняване на изоставането, **по-чувствителни ефекти от пренасяната циклична неустойчивост от външни източници**.¹ При доминиращата роля на местните (националните) малки търговски и производствени фирми не може да се оказва съществено влияние върху структурата на експорта и икономическия растеж, не се формират големи възможности за натрупване на капитали и модернизация на производството в тези страни.

Основните макроикономически показатели и особено равнището на БВП безспорно отнасят страните от ЦИЕ към **икономиките с малки и средни размери**. Оттук произтичат два значителни и трудно преодолими проблема. От една страна, вътрешният пазар на тези държави е тесен за по-нататъшното развитие и поставя икономическия им растеж в относително голяма **зависимост от реализирането на създадената продукция на външни пазари** (в рамките на ЕС и в други страни по света). От друга страна, това поражда опасност от формиране и увеличаване на външнотърговски дефицити поради пряката **зависимост от вноса на фактори на производството** и инвестиции (предимно машини, съоръжения, суровини, материали).

Тези две направления на проблеми и зависимости нарастват през последните години, успоредно с увеличаването на вносните и износните потоци на страните от ЦИЕ. Делът на **външната търговия** в БВП се увеличава и достига до високо равнище. Така например, вносът е между 39% в Полша (56% в България) и 104% в Словакия, а износът варира от 33% в Румъния до 99% в Словакия за 2009 г. (вж. таблица 8. и таблица 9.) По-високите равнища на вноса (и на износа) са характерни

¹ Без да подценяваме, тук не засягаме широкия спектър от други безспорно положителни въздействия от притока на ПЧИ. Те са свързани например с това, че ПЧИ имат предимството да „поставят нови мащаби за местните фирми, мобилизират се икономически и социални сили, разчупват се закостенели структури на конкуренцията. Нивото на квалификация на работещите се подобрява, иновационната, имитационната и инвестиционната дейност на фирмите се повишава като цяло, техническите познания се разширяват и интеграцията в световната икономика се облекчава.“. (Вж. *Шюлер А.*, Чуждестранната помощ в служба на трансформацията на системата, В: Проблеми на икономиките в преход, издат. „Парадигма“, С., 2000, с. 103.)

особено за Чехия, Словакия, Словения, Унгария, Естония. Преодоляването на външнотърговските дефицити изисква по-добро адаптиране на националните икономики към международните стандарти и правила, по-решително стимулиране на износа и на импортозаместващи производства. Разширяването на външноикономическите връзки **повишава чувствителността и зависимостта на икономиките от ЦИЕ от състоянието и конюнктурните изменения на европейските и световните пазари.**

По отношение на **продуктовата структура** и параметри на външната търговия и главно на износа страните от ЦИЕ от първата подгрупа са в **по-добри позиции** в сравнение с тези от втората подгрупа. Повече фирми от Чехия, Словакия, Словения, Унгария създават и изнасят за Европа и света готова продукция **с по-висока степен на обработка**, докато останалите страни от ЦИЕ (включително България) имат по-значителни дялове в производството и износа на **необработена продукция, с ниско равнище на добавена стойност**. Като цяло представянето на високотехнологичните отрасли и износ в страните от ЦИЕ остава скромно. Държавите от **първата подгрупа** се специализират в производството и износа на **капиталоемка среднотехнологична продукция** – като битова електроника, транспортни средства, текстилна техника, химическа промишленост и др. Основно място в създавания БВП и в експорта на държавите от **втората подгрупа** заемат **нискотехнологичната и трудоемка продукция** – на металургията или на леката промишленост. Това създава допълнителни проблеми поради високата конкуренция на тези пазари и възможностите за ограничени печалби.¹

Таблица 8.

Относителен дял на вноса в БВП на страните от ЦИЕ* (проценти)

Година \ Държава	България	Чехия	Естония	Латвия	Литва	Полша	Румъния	Унгария	Словения	Словакия
1990 г.										
1991 г.	39	46		25	21	25	22	34	74	49
1992 г.	53	54	54	73	20	22	36	32	56	74
1993 г.	46	54	71	57	90	22	28	35	58	60
1994 г.	46	53	82	44	61	22	27	35	56	54
1995 г.	50	55	76	45	58	21	33	46	52	56
1996 г.	57	55	73	54	59	24	37	49	51	64
1997 г.	53	57	83	55	62	27	36	55	53	66
1998 г.	58	55	85	60	56	31	31	64	53	70
1999 г.	61	57	75	50	49	30	33	67	52	66

¹ Още в периода на подготовката и преди приемането на десетте страни от ЦИЕ в ЕС редица специалисти предупреждават, че „Конкурентният натиск върху икономиките на кандидатстващите страни вероятно ще бъде много по-силен в сравнение с въздействието на вече създадената в тях свободна пазарна среда.“. (Вж. *Итуел Дж., М. Елмън* и др., Не просто „поредното присъединяване“. Политическа икономия на разширяването на ЕС на изток, С., Фондация „Фр. Еберт“, 1998, с. 37.)

Продължение

2000 г.	56	66	88	49	51	34	38	76	57	73
2001 г.	58	68	82	51	55	31	41	72	56	81
2002 г.	56	62	78	51	58	32	41	65	54	78
2003 г.	59	64	77	55	57	36	42	65	54	78
2004 г.	63	70	80	60	59	40	45	67	59	77
2005 г.	56	69	84	62	65	38	43	68	63	81
2006 г.	79	73	92	66	69	42	39	78	67	88
2007 г.	79	75	84	62	67	44	43	79	71	88
2008 г.	79	73	80	55	72	44	44	80	71	85
2009 г.	56	64	65	43		39	40		57	104

* Източник: Данни на Световната банка. Вж. <http://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.ZS>**Таблица 9.**

Относителен дял на износа в БВП на страните от ЦИЕ* (проценти)

Държави Години	Бъл- гария	Чехия	Есто- ния	Лат- вия	Литва	Пол- ша	Румъ- ния	Унга- рия	Сло- вения	Сло- вакия
1990 г.	23,3	29,0				23,0	15,6	29,6	29,1	19,6
1991 г.	43	53		35	30	24	18	33	84	46
1992 г.	47	54	60	80	23	24	28	31	63	70
1993 г.	38	56	67	73	83	23	23	26	59	56
1994 г.	45	50	72	46	55	24	25	29	59	59
1995 г.	52	51	68	43	47	23	28	46	50	58
1996 г.	59	49	62	47	50	22	28	50	50	53
1997 г.	59	52	72	47	52	23	29	56	52	58
1998 г.	59	54	75	47	45	26	23	63	51	59
1999 г.	56	55	70	40	39	24	28	65	48	61
2000 г.	50	63	85	42	45	27	33	72	54	71
2001 г.	49	65	80	42	50	27	33	71	55	73
2002 г.	47	60	71	41	53	29	35	63	55	71
2003 г.	49	62	69	42	51	33	35	61	54	76
2004 г.	52	70	73	44	52	37	36	63	58	75
2005 г.	41	72	78	48	58	37	33	66	62	76
2006 г.	61	76	80	45	59	40	30	77	67	84
2007 г.	59	80	73	42	54	41	31	80	70	87
2008 г.	58	77	76	42	60	40	31	81	68	83
2009 г.	48	70	71	42		39	33		59	99

* Източник: Данни на Световната банка. Вж. <http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>

Съобразено с разгледаните проблеми, голяма част от структурните фондове и програми на ЕС са съсредоточени върху страните от ЦИЕ, като са ориентирани към модернизирването на структурата на икономиките им и формирането на стабилни дългосрочни източници на икономически растеж.

В периода на пазарната трансформация **икономическата политика** на страните от ЦИЕ поставя по-силен акцент върху парично-кредитното и данъчното регулиране. В повечето от тези страни почти не се провежда целенасочена инвестиционна, индустриална и научно-техническа политика, които са особено необходими за **структурното адаптиране** на производството към изискванията на международните пазари. Трансформационните спадове предизвикват известна промяна в подходите и преминаване към политика на **поддържане и подпомагане на реалния сектор** – както частен, така и държавен, главно в областта на машиностроенето и отраслите на тежката промишленост. Държавните мерки, свързани с отпускане на финансови средства за тази цел, се запазват за по-дълъг период в страните от втората подгрупа. Същевременно в страните от първата подгрупа започва на **по-ранен етап подкрепата за развитието на дребното частно предприемачество**, което увеличава дела на МСП в сферата на материалното производство. Между МСП се създават **по-трайни кооперационни връзки**, те се включват в интеграционни мрежи и схеми с крупните фирми. Развиващият се на собствена основа частен сектор става основен фактор за по-ранното прекратяване на трансформационния спад в тези страни и за прехода им към траен икономически растеж.

В основата на започналия след 2000 г. **втори етап на трансформационния процес** в страните от ЦИЕ е напредъкът на пазарните реформи, довел до установяването на функционираща пазарна икономика и постигането на макроикономическа стабилизация. Количествено темповете на икономическия растеж в почти всички страни от ЦИЕ **постепенно се нормализират** и към края на десетилетието стават по-близки и **съпоставими** с темповете в големите и водещи европейски страни. Признаци на **нетрайност на стабилизацията** и опасност от по-нататъшно възпроизвеждане на кризата на прехода се откриват единствено в икономиките на Естония, Литва и Латвия, но под влияние предимно на **външни фактори**. Трите страни са най-дълбоко засегнати от световната криза и последвалата я рецесия, отчитат значителни и по-продължителни спадове на БВП след 2008 година. По-слабите изражения и по-кратката продължителност на отражението на световната криза в останалите страни от ЦИЕ, по-бързото им възстановяване са показателни за постигането на тяхното **реално приобщаване към единното европейско икономическо пространство**. Заедно с това завършва периодът на нетрадиционно и в повечето случаи деструктивно влияние на трансформационния цикъл на страните от ЦИЕ върху икономическата динамика на ЕС-27.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В резултат от главните направления на извършения анализ **могат да се направят следните по-важни изводи:**

- **Икономическата динамика на Европейския съюз** отразява националните особености, разширяването и задълбочаването на интеграционните връзки и взаимодействия между страните членки. Разширяването на ЕС се осъществява поетапно при включването на държави с различна степен на циклична резистентност, без това да предизвиква кардинално модифициране на динамиката на ЕС като цяло. С всеки следващ етап нараства вътрешната (регионалната) обусловеност и устойчивост на икономиката на ЕС. Същевременно се увеличава участието на страните членки в глобализационните процеси, а с това нарастват и опасността и каналите за пренасяне на външни циклични импулси. Паралелно с разрастването на обхвата на ЕС се повишава и значението на интеграционната общност за тенденциите в динамиката на световната икономика. От емпиричния анализ се установява, че цикличните колебания в икономиката на ЕС и в света са сходни, синхронизирани по време и напоследък по-слабо изразени и относително по-стабилни в ЕС.

В периода 1970-2010 г. в икономиката на ЕС се оформят два дългосрочни икономически цикъла. Те имат по-голяма от средната продължителност, вътрешната им структура е доминирана от **цикли на икономическия растеж** с тенденция към изпъкваща стабилизация през последните години (до началото на глобалната криза). Първият от икономическите цикли е индуциран предимно от вътрешни (национални и регионални) процеси и фактори, докато вторият се разгръща под решаващото въздействие на външни фактори.

- **Вътрешната обусловеност на резистентността на ЕС** е обоснована предимно с тенденциите на сближаване и унифициране на преобладаващия тип икономическа система в европейските страни. Запазващите се частични структурни диференциации по държави опосредстват формирането на взаимно допълващи се конкурентни сравнителни предимства. **Външната циклична чувствителност** нараства под влияние на разрастването на входящите и на изходящите потоци на преките чуждестранни инвестиции и на външната търговия (със страни извън ЕС). Вследствие на тези направления на анализа се достига до извода, че в резултат от развитието на формите на сътрудничество и заздравяването на интеграционните връзки краткосрочните икономически цикли се преобразуват в цикли на икономическия растеж. Дългосрочните икономически цикли се запазват и генерират предимно от външни фактори и напрежение, както и от някои вътрешни дисбаланси и проблеми.
- В изследването се обособяват **три групи от държави в ЕС** с различна степен на икономическо развитие, според критерия за равнище на създаван брутен продукт на човек от населението (по ППС). Тези групи имат различно значение и принос за регионалната и световната икономическа динамика. Икономиките на страните от първата група образуват гръбнака, опорните стълбове и източници на икономическия растеж в ЕС (и в света). Цикличните им отклонения са неутрални към въздействие от страна на останалите държави от ЕС и чувствителни към особеностите в динамиката на другите водещи икономики в света. Държавите от втората и третата група (в която е и България) имат по-ограничен цикличен потенциал, показват по-нестабилна икономическа ди-

намика, която е в зависимост предимно от цикличните колебания на големите европейски страни.

- Динамичните особености в ЕС се формират след началото на 90-те години на XX в. и под влияние на **прехода към пазарна икономика**, осъществяван в десет от настоящите страни членки от Централна и Източна Европа. Протеклият в тези държави по-специфичен трансформационен спад и цикъл се отличава от закономерностите на традиционното циклично развитие. Неговата специфика се изразява в няколко насоки. *Първо*, трансформационният спад може да обхваща едно или няколко неравномерни, непериодични (хаотични) конюнктурни колебания. Характерна за него е обобщената низходяща тенденция (тренд) на икономиката за съответния период. *Второ*, с преодоляването на по-резките, чести и непрекъснати колебания на брутният продукт и с достигането и надхвърлянето на предкризисното равнище на БВП се поставя началото на възходящата фаза на трансформационния цикъл. *Трето*, през втората възходяща или възстановителна фаза съвкупното производство може да нараства с по-висока скорост (темп). Напредъкът на пазарните реформи и отраженията на глобалната криза от 2008-2009 г. поставиха своеобразен край на трансформационните и начало на традиционните циклични закономерности в икономическото развитие на страните от ЦИЕ в преход.

ЛИТЕРАТУРА:

Годишен обзор на растежа. Приложение 1: Доклад за напредъка по стратегията „Европа 2020“, Европейска комисия, 12.01.2011 г., http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/1_bg_annexe_part1.pdf

Гринин Л., А. Коротаев, Глобалный кризис в ретроспективе. издат. „Книжный дом „ЛИБРОКОМ““, М., 2009.

Доклад о мировом развитии 2009, Новый взгляд на экономическую географию, Обзор, М., 2009.

Дынкин А., Мировая экономика: прогноз до 2020 года, М., ИМЭМО РАН, 2008.

Европа 2020. Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж, Брюксел, 03.03.2010, www.mlsp.government.bg/aktualno/image.asp?id=389

Европейска комисия, Трудова заетост, социални въпроси и приобщаване, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=326&langId=bg>

ЕВРОСТАТ, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/>

Итуел Дж., М. Елмън и др., Не просто „поредното присъединяване“. Политическа икономика на разширяването на ЕС на изток, С., Фондация „Фр. Еберт“, 1998.

Ленард М., Защо Европа ще управлява XXI век, издат. Обсидиан, С., 2005.

Рийд Т., Съединени европейски щати. Новата суперсила или краят на американското господство, Сиела, С., 2005.

Роузфилд Ст., Сравнителна экономика стран мира, М., Изд. РОССПЭН, 2004
Световна банка, <http://worldbank.org>

Спасов Тр., Пазарна трансформация и конкурентоспособност на икономиките в преход, УИ „Стопанство“, С., 2006.

Стефанов Дим., Българският модел на прехода, В: Проблеми на икономиките в преход, Изд. „Парадигма“, С., 2000.

Филипенко А., Экономическая глобализация: истоки и результаты, М., Экономика, 2010.

Централно-Восточная Европа во второй половине XX века, Том третий: Трансформации 90-х годов, М., Изд. „Наука“, 2002.

Шюлер А., Чуждестранната помощ в служба на трансформацията на системата, В: Проблеми на икономиките в преход, Изд. „Парадигма“, С., 2000.

Якимова Ив., Пазарен универсализъм и пазарно разнообразие, В: Световното стопанство в условията на глобализация, ИК СТЕНО, Варна, 2002.

European Union Foreign Direct Investment Yearbook 2008, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-BK-08-001/EN/KS-BK-08-001-EN.PDF

Eurostat: Euro Area Annual Inflation Stable at 2.7%, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-14072011-AP/EN/2-14072011-AP-EN.PDF

Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe, March 2010, http://www.pwc.com/en_RS/rs/publications/assets/FDIinCEE-Final-report-March_10.pdf

Magazzino C., Fr. Forte, Optimal Size of Government and Economic Growth in EU-27, C.R.E.I. Working Papers No. 04, October 2010, http://mpira.ub.uni-muenchen.de/26669/1/MPRA_paper_26669.pdf

Zsoldos Ist., A. Zadornova, New EU Member States – A Fifth BRIC?, Global Economics Paper No 173, 2008, <http://www2.goldmansachs.com/ideas/global-economic-outlook/new-eu-member-states-pdf.pdf>

World Investment Report 2011, Non-Equity Modes of International Production and Development, UNCTAD, 2011, <http://www3.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2011-Full-en.pdf>

НОВИ ТЕНДЕНЦИИ В ИКОНОМИЧЕСКАТА ДИНАМИКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Резюме:

В настоящата научна студия се извеждат основните характеристики и новите тенденции в цикличността на икономическата динамика на Европейския съюз. От анализа се установява повишаване на устойчивостта на икономиката на ЕС към циклични колебания и въздействия, което позволява да се очертае тенденция на съществено изменение в характера на цикличното развитие на регионално равнище. То намира израз в постепенно преминаване от традиционната цикличност под формата на икономически цикли към нова цикличност под формата на цикли на икономическия растеж. Като главни вътрешни и външни детерминанти на това изменение се проявяват промените в типа на икономическата система, открояващите се нови водещи икономически сектори, нарастващата търговска и финансова отвореност на икономиките на европейските страни.

Динамиката на икономиката на Европейския съюз се формира под решаващото въздействие на специфични национални особености, които се открояват при обособяването на три групи държави в ЕС, според критерия равнище на брутен вътрешен продукт на човек от населението (по ППС). По-особен принос за формиране на общите тенденции в ЕС имат страните от Централна и Източна Европа поради реализирания в тях преход към пазарна икономика и проявлението на специфичен трансформационен спад и цикъл. Тези процеси допринасят за по-голяма вътрешна (регионална) циклична устойчивост на икономиката на ЕС, за смекчаване на параметрите и изразенията на основните циклични индикатори.

NEW TENDENCIES IN THE ECONOMIC DYNAMICS OF THE EUROPEAN UNION

Abstract:

In the present scientific paper are deduced basic characteristics and new tendencies in the cyclic recurrence of the economic dynamics of the European Union. The analysis ascertain raising hardiness of the European Union economy to cyclical fluctuations and impacts and is described a tendency toward considerable change in the character of the cyclical development on regional level. It finds expression in a gradual transition from the traditional cyclic recurrence in the form of economic cycle to a new cyclic recurrence in a form of economic growth cycles. As a major internal and external determinants of this change have revealed the alteration in the type of the economic system and the outlined new leading economic sectors, the increasing trade and finance openness of the European countries economies.

The European Union economic dynamic take shape under the crucial impact of specific national peculiarities, what are disclosed by separating of 3 groups states in EU according to the GDP per capita level (in PPS). Special contribution to the general tendencies in EU have the countries from the Central and Eastern Europe in view of the realized transition to market economy and the development of specific transformational cycle. These processes contribute to greatest internal (regional) cyclical resistibility of the European Union economy, to moderate the parameters and expressions of the basic cyclical indicators.